

"אנשים שקראו מאמר זה התעניינו גם ב...": על הקשר בין פרטיות לפרופילינג

א. מבוא

התנהגותנו – המקוונת והלא-מקוונת – נמצאת תחת מעקב ופיקוח מתמידים. טכנולוגיות דיגיטליות של מידע ותקשורת הרחיבו ושכללו את היכולת לייצר, לאסוף, לאחסן, לעבד ולהפיץ מידע על כל היבט של חיינו. חוויית האדם את פרטיותו, שהיא האופן שבו הוא חווה את עצמו כיחיד בין פרטים אחרים, השתנתה בעקבות השימוש בטכנולוגיות אלה. התפיסה הסובייקטיבית של הפרט את חוויית המפגש עם הטכנולוגיה עברה טרנספורמציה שמושגינה החברתיים והמשפטיים בנוגע לפרטיות מתקשים לתאר. האם העובדה שגוגל מצליבה מידע על אודות משתמשי מנוע החיפוש שלה – עם מידע בנוגע לרשימות הקשר של המשתמשים בשירות הדואר האלקטרוני שלה, ועם מידע בנוגע לתנועות של משתמשי הסמארטפונים שפועלים באמצעות תוכנת ההפעלה "אנדרואיד" שבבעלותה – כדי להציע להם פרסומות ממוקדות ההולמות בדיוק את טעמיהם והעדפותיהם, היא פגיעה בפרטיות? האם האופן שבו מנוע החיפוש של גוגל מציע למשתמש "השלמת חיפוש", בהתאם לפופולריות של מונחי חיפוש, פוגעת בפרטיות המשתמש?

ויכוחים מסורתיים בנוגע לפרטיות נוסחו במונחים כמותיים (האם כתוצאה משימוש בטכנולוגיה מסוימת יש לנו יותר פרטיות או פחות פרטיות?), אולם טכנולוגיות מידע חדשות הביאו גם לשינוי איכותי באופן שבו הפגיעה בפרטיות נחוות. טכנולוגיות אלה אינן צופות באנשים כאינדיבידואלים; במקום זאת אנשים "נשברים" לסדרה של רצפי מידע נבדלים, הנקלטים בהתאם לאמות-מידה שנקבעו מראש ובהמשך מורכבים מחדש לכדי פרופילים דיגיטליים. במאמר אדגים כיצד פרקטיקות אלה של פרופילינג (Profiling), המאפשרות שירותים כמו פרסומות ממוקדות או השלמה של שאילתות חיפוש, "מנרמלות" את התנהגות הפרטים מושאי המידע. אופי הפעולה של הטכנולוגיות מקשה להמשיג את השפעתן על

* ד"ר למשפטים; עמיתת מחקר במרכז אדמונד י' ספרא לאתיקה באוניברסיטת תל-אביב ובמרכז הרב-תחומי לחקר הסייבר על שם בלווטניק. המאמר מבוסס על פרק מעבודת התזה "פרטיות וזהות בעידן המידע", שנכתבה בהנחייתו של פרופ' מיכאל בירנהק. אני אסירת תודה לפרופ' בירנהק על הנחייתו המסורה בכתביכת העבודה ועל הערותיו החשובות למאמר זה. תומר שדמי סייעה לי בשלבי העריכה הראשונים של המאמר ואני מודה לה מעומק הלב. כמו כן אני מבקשת להודות לסאני קלב, לדן קוטליאר, לרועי קרייטנר, למשתתפי קבוצת המחקר "פרטיות והקפיטליזם של המידע" שהתכנסה בפקולטה למשפטים בשנת הלימודים תשע"ח, ולחברי מערכת "משפט, חברה ותרבות" על הערותיהם ועצותיהם המחכימות והמועילות. לבסוף אני מודה למרכז צבי מיתר ללימודי משפט מתקדמים וכן לקרן המדע הלאומית (מענק 1116/12) על הסיוע הנדיב במימון המחקר.

הפרט ומקשה לנסח השפעה זו כפגיעה בפרטיות – ומכאן הצורך לחדד ולהסביר את הפגיעה בפרטיות הכרוכה בשימוש בטכנולוגיות אלה.

כאשר פרופיל של פרט מיוצר באמצעות כריית מידע על אודותיו, הפרט מנסה להתאים את התנהגותו למה שהוא מסיק מהדי הפרופיל, הנקלטים באמצעות הצעות ושירותים מותאמים אישית או באמצעות הדרה משירותים מסוימים. זהו "נרמול". הפרט, המקבל חיזוק להעדפות ה"סבירות" יותר שלו, עשוי לפעול בהתאם לאינטרסים של מייצרי הפרופיל, לעתים קרובות ללא ידיעתו. נרמול עקב פרופיילינג משפיע על זהות הפרט המנורמל; הליכים מותאמים אישית כמו שימוש במנוע חיפוש או קנייה בחנות ספרים מקוונת מעצבים – גם אם באופן מעודן – את ההבנה של פרטים על אודות העולם הסובב אותם. בכך הם משפיעים על זהותם באופנים שלעתים קרובות הם נסתרים מעיניהם.

במאמר אטען שהזכות לפרטיות נועדה, בין השאר, להגן על זהותו האישית של היחיד. מנגנוני פרטיות משמשים להגדרת גבולותיו של העצמי. חלק מיכולתו של הפרט לשלוט בגבולות העצמי שלו ולווסת אותם בהתאם לצרכיו המשתנים נעוץ ביכולתו לשלוט במידע על אודותיו, שהוא חלק מייצוגי הפרסונה שזהותו נבנית מהם. הזכות לפרטיות נועדה להגן על גולגליית הגבולות הזו של הפרט, בין השאר כדי לאפשר לו את המלאכה המתמשכת של יצירת זהותו האישית. מנגנוני פרופיילינג מתערבים ומשפיעים על זהותם של מושאייהם ובכך הם משפיעים על פרטיותם.

בחלק הראשון של המאמר ארון בהיבטים הטכנולוגיים והפוליטיים של הליך הפרופיילינג ושל פרופילים אוטומטיים. בחלק השני אסביר מהו נרמול ואתאר כיצד הוא נוצר – הן כתוצאה ממעקב מידע תמידי והן כתוצאה מכריית מידע ויצירת פרופילים של מושאי המידע. בחלק השלישי אנתח את השפעת הפרופיילינג על זהותו ועצמיותו של מושא הפרופיל. בחלק הרביעי אטען כי הגדרת הפרטיות כמכניזם שמטרתו העיקרית היא הבניית זהות אינדיבידואלית מצביעה על הזכות לפרטיות כמנגנון משפטי הולם להתמודדות עם אתגרי הפרופיילינג.

ב. נתוני עתק, כריית מידע ופרופיילינג

הרעב לנתונים שאפשר להפוך למידע, ובעקבות זאת לידע שימושי באמצעות שיטות מדעיות רציונליות, אינו חדש. הבלש הבריטי שרלוק הולמס הופיע לראשונה על בימת הספרות העולמית ב־1887, לפני כ־130 שנה, אבל אמרותיו כאילו יצאו מפיו של מנתח מערכות-מידע עכשווי:¹

"Data! Data! Data!" he cried impatiently. "I can't make bricks without clay!"

בעשור הראשון של המאה ה־21, כשהשימוש בטכנולוגיות ובפרקטיקות של אחסון, ניהול וניתוח כמויות עתק של נתונים נהפך לרווח והסתמן כרווחי, החל להישמע בקרב קהילות מחקריות המונח הכללי Big Data (נתוני עתק). מונח זה אינו חף מההקשר השלילי של מושג "האח הגדול", שנעלם או הועלם. בתחילת העשור השני של המאה כבר אומץ

1 ARTHUR CONAN DOYLE, THE ADVENTURES AND MEMOIRS OF SHERLOCK HOLMES 237 (Modern Library Paperback eds., 2002).

מונח זה ברצון ובהתלהבות. נתוני עתק הוכרו – לא רק בפורומים עסקיים סגורים אלא פומבית – כעסק הרווחי הבא של העשור.² ייתכן כי לא במקרה זכתה דמותו של שרלוק הולמס לתחייה קולנועית וטלוויזיונית בעשור זה: כרונולוגית, תהליך התקבלותו של המונח "נתוני עתק" התרחש בד בבד עם עיסוק תרבותי מחודש בדמות הבלש שיכולתו לברור נתונים רלוונטיים מתוך הררי מידע, בצירוף יכולת ההיסק שלו, הופכים אותו להתגלמות האנושית הקרובה ביותר לאלגוריתם מתוחכם לכריית מידע.

גם התמודדות עם הצפת מידע אינה חדשה. המונח "התפוצצות מידע" הופיע לראשונה בשנת 1941.³ אולם אף על פי שמדובר בכמויות נתונים עצומות, ההולכות ומתרבות בקצב הגדל ביותר מ-50% מדי שנה,⁴ הכמות אינה המאפיין המיוחד ביותר של תופעת נתוני העתק. המונח אינו מצביע רק על כמויות עצומות של נתונים המצטברים מדי שעה במחשבים אישיים, בחוות שרתים או בענן, אלא גם על הפרקטיקות המשמשות לעיבוד הנתונים. אחת התופעות הראויות ביותר לציון בנוגע לנתוני עתק היא האפשרות להצליב בין כמויות עצומות של מידע שנאספו במקומות ובזמנים שונים זה מזה, באמצעות טכנולוגיות שונות זו מזו ועל ידי גופים או פרטים שונים זה מזה.⁵ כך, אם בעידן המידע אורגנו מאגרי מידע גדולים בצורה מובנית, ואיסוף הנתונים נעשה בהתאם למבנה ולדרישות של מאגר מסוים, הרי שנתוני העתק מאפשרים דווקא חוסר ארגון של המידע: איסוף נתונים מכל הבא ליד, בלי צורך להכריז או להחליט על מטרה מוגדרת, כשכריית המידע מתבצעת במאגר שאינו מובנה.⁶ בפועל, המטרה של פרקטיקות נתוני עתק היא לאסוף ולאגור כמה שיותר נתונים – מכל סוג, על כל דבר, כל הזמן – ולהחזיק בהם לנצח.⁷

התפתחות מואצת של טכנולוגיות תקשורת ומידע חדשות בעשורים האחרונים, והעובדה שמעקב הוא המודל העסקי של האינטרנט,⁸ מאפשרות סדר חדש של קפיטלים גלובלי שאותו כינה הפילוסוף ז'יל דלז (Deleuze) "חברת השליטה".⁹ לטענת הפסיכולוגית החברתית שושנה זובוף (Zuboff), נתוני עתק הם הרכיב המהותי בלוגיקה חדשה של צבירה, המכוונת

---

2 ראו GETTING CONTROL OF BIG DATA, HARV. BUS. REV. (Oct. 2012)

3 ראו *Information Explosion*, OXFORD DICTIONARIES, <https://bit.ly/2wtVYGr>

4 Steve Lohr, *The Age of Big Data*, N.Y. TIMES (Feb. 11, 2012), <https://nyti.ms/1f7WKqh>

5 danah boyd & Kate Crawford, *Six Provocations for Big Data*, in A DECADE IN INTERNET TIME: SYMPOSIUM ON THE DYNAMICS OF THE INTERNET AND SOCIETY 1, 1-2 (2011); גם היכולת להצליב מאגרים אינה חדשה, אולם יכולת המחשוב הגדלה, בשילוב כמויות הנתונים העצומות והיכולת להגיע לזיהוי של פרט על ידי הצלבת נתונים שכל אחד מהם לכשעצמו אנונימי – הופכת את אפשרות ההצלבה למאפיין חשוב של תופעת נתוני העתק.

6 על ההבחנה בין מאגרים "גדולים" לבין מאגרים "גדולים במיוחד", האופייניים לנתוני עתק, ראו Michael D. Birnhack, *S-M-L-XL Data: Big Data as a New Informational Privacy Paradigm*, in BIG DATA AND PRIVACY: MAKING ENDS MEET 7 (2013)

7 Mark Andrejevic & Kelly Gates, *Big Data Surveillance: Introduction*, 12(2) SURVEILL. SOC. 185, 190 (2014)

8 ראו Bruce Schneier, 'Stalker Economy' Here to Stay, CNN (Nov. 26, 2013), <https://cnn.it/2LykdbQ>

9 ראו Gilles Deleuze, *Postscript on the Societies of Control*, 59 OCTOBER 3 (1992)

הן לחזות והן לשנות התנהגות אנושית כדי להפיק רווח ולשלוט בשוק.¹⁰ בסדר החדש הכוח מתבטא בבעלות על האמצעים להביא לשינוי התנהגות של הפרט.¹¹ בין השאר, אמצעים אלה הם טכנולוגיות ופרקטיקות של כריית מידע ופרופיילינג.

1. כריית מידע ופרופיילינג

אם נתונים הם התחליף הסימבולי המוסכם לייצוג אובייקטים, בני אדם, אירועים ומונחים, אזי מידע הוא תוצר הארגון והסיווג של נתונים באופן המגדיל את מידת הידע של מקבל המידע.¹² לנתונים בלבד אין משמעות ולפיכך הם נטולי ערך ככל שאינם משמשים חומר גלם לעיבוד נוסף, מסדר גבוה יותר, שתוצאתו הפקת מידע ובעקבותיו ידע שימושי. לשם כך פותחו טכנולוגיות של כריית מידע (Data Mining) – המונח הרווח לתיאור הליכים של גילוי ידע במאגרי נתונים.¹³ בהליכים אלה, מאגרי נתונים גדולים נכרים באמצעות אלגוריתמים שנועדו לגלות דפוסי התאמה, כשהתאמות מצביעות על קשרים בין נתונים ללא צורך לבסס קשרים אלה באמצעות סיבות או הסברים.¹⁴

בכריית מידע תיאורית מאגר הנתונים נכרה במטרה למצוא דפוסי התאמה בין נתונים שכבר מופיעים בו; בכריית מידע ניבויית מאגר הנתונים נכרה במטרה למצוא דפוסי התאמה בין נתונים בנוגע להתנהגויות בעבר כדי לנבא התנהגויות עתידיות. פרופיילינג אוטומטי הוא תוצאת העיבוד של כריית מידע תיאורית וניבויית, כשהקורלציות בין נתונים קיימים מחזקות את ההסתברות להישנות עתידית.¹⁵ במובן זה פרופיילינג הוא דרך אינדוקטיבית לייצור ידע והפרופיל הוא מעין היפותזה משוערת בנוגע לאפיוני דמותו של מושא הפרופיל. טרם תופעת נתוני העתק, פרמטרים לסיווג המידע נקבעו לפי קטגוריות שקבעו היוצרים של מערכות המידע. כיום, בהתאם ללוגיקה של נתוני עתק, כל הנתונים האפשריים נאספים ללא ארגון מוקדם, ורק מאוחר יותר האלגוריתמים מחפשים קשרים ביניהם. למרות השימוש באלגוריתמים – מאפיין המעניק להליך הילה לא-פרסונלית ואנונימית – יש לזכור שמדובר

10 ראו Shoshana Zuboff, *Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization*, 30 J. INF. TECHNOL. 75 (2015).

11 שם; ראו גם HELEN NISSENBAUM, PRIVACY IN CONTEXT: TECHNOLOGY, POLICY, AND THE INTEGRITY OF SOCIAL LIFE 43 (2010). הלן ניסנבאום (Nissenbaum) הצביעה על כך שההכרה בכוחו של מידע לחזות ואפילו לשלוט בפעולותיהם של בני אדם אינה חדשה, ושכוח זה טמון בלב היחסים החברתיים האנושיים; אולם האמביציה החדשה שטכנולוגיות מידע דיגיטליות מניעות היא לפתח אמצעים להשגת כוח כזה במסות גדולות, ביעילות ובאופן אוטומטי.

12 JONATHAN LIEBENAU & JAMES BACKHOUSE, UNDERSTANDING INFORMATION: AN INTRODUCTION (1990).

13 להגררה ראו Tal Z. Zarsky, *Mine Your Own Business! Making the Case for the Implications of the Data Mining of Personal Information in the Forum of Public Opinion*, 5 YALE J.L. & TECH. 1, 6 (2002).

14 Mireille Hildebrandt, *Defining Profiling: A New Type of Knowledge?*, in PROFILING THE EUROPEAN CITIZEN: CROSS-DISCIPLINARY PERSPECTIVES 17, 18 (Mireille Hildebrandt & Serge Gutwirth eds., 2008).

15 שם, בעמ' 17-18.

ביצירים טכנולוגיים המעוצבים ומושפעים על ידי בני אדם ולפיכך אינם ניטרליים ערכית. גם האלגוריתמים שמחפשים קשרים "לכד" תוכנתו כדי לזהות קשרים מסוימים ולא אחרים, ומתוך הקשרים שהאלגוריתמים מוצאים תינתן משמעות רק לאלה הנראים בעלי ערך למחפש. בשלב שבו יש לבחור ולארגן את העובדות, מעורבות הכרעות ערכיות, המתקבלות על ידי בני האדם שיצרו את האלגוריתם. גם בשלב המעבר ממידע לידע – שהוא האופן שבו המידע מקושר להקשר מסוים על ידי מקבל המידע – מתרחשת פעולה פרשנית, שככל פרשנות היא יחסית ופגיעה להטיות.

פרופילינג אינו פעילות המוגבלת לטכנולוגיית המחשב. הקוגניציה האנושית נוטה לקטלג ולסדר דברים כדי לסייע לאדם למצוא את דרכו בתוך שטף נתונים בלתי-פוסק. ההבדל המהותי בין השתיים הוא שטכנולוגיות פרופילינג מדגישות, על סמך טכניקות מתמטיות, דפוסי מציאות שלא היו ידועים טרם פעולת הכרייה. במילים אחרות, הן מסוגלות להפוך דפוסים שאינם נראים לעין או שאינם מוכרים לקוגניציה האנושית, לנראים ומוכרים.¹⁶ כך הצליחה ענקית הקמעונאות האמריקנית Target לזהות הריונות של לקוחות כבר בשלב מוקדם, שבו עובדת ההריון טרם נודעה לאשה עצמה, באמצעות אלגוריתם שפיתחה לחיפוש דפוסי התנהגות אופייניים להריון וכריית מידע במאגר הנתונים שאספה על לקוחותיה.¹⁷ בשנת 2007 הצהיר מנכ"ל גוגל דאז, אריק שמידט (Schmidt), שככל שישתפרו האלגוריתמים שברשות התאגיד כך תשתפרנה יכולותיו לערוך התאמות אישיות למשתמשיו, והסביר שהמטרה היא "To enable Google users to be able to ask the question such as 'What shall I do tomorrow?' and 'What job shall I take?'".¹⁸ אם כן, כדי להבין את המשמעות של פרופיל דיגיטלי חשוב לדעת, בין השאר, מי מכתוב את הפרמטרים שלפיהם הפרופילים מיוצרים, לשם אילו מטרות ולטובת אילו אינטרסים. השאלה אינה רק אם ניבוי התנהגות עתידית הוא אפשרי אלא גם מי שולט בצורות החיזוי ובאופניו.

2. פרופילים

האשליה שלפיה ככל שייאסף מידע רב, מדויק ומפורט יותר על אודות הפרט כך יתאפשר ליצור פרופילים שהפער ביניהם לבין הפרט שהם מייצגים ילך ויצטמצם, עשויה להביא לאבסורד שתיאר חורחה לואיס בורחס ב"על הדיוק במדע":

באימפריה זו הגיעה אמנות כתיבת המפות למידת-שלמות כזו, שמפתו של מחוז אחד השתרעה על פני עיר שלמה ואילו מפתה של האימפריה כולה – על פני

Mireille Hildebrandt, *Who is Profiling Who? Invisible Visibility*, in REINVENTING DATA PROTECTION? 239, 241 (Serge Gutwirth et al. eds., 2009)

17 Charles Duhigg, *How Companies Learn Your Secrets*, N.Y. TIMES (Feb. 19, 2012), <https://nyti.ms/1a3LfCw>

18 Caroline Daniel & Maija Palmer, *Google's Goal: To Organise Your Daily Life*, FINANCIAL TIMES (May 5, 2007), <https://on.ft.com/2wlbmFU>. המטרה של גוגל נשענת על תפיסת עולם שהציג הפילוסוף ברטרנד ראסל כהלצה: אילו יכולנו לדעת את כל העובדות בנוגע לכיבוש גליה על ידי קיסר, היינו יכולים לדעת אם מחר יהיה מזג אוויר טוב. ראו שמואל והוגו ברגמן מבוא לתורת ההכרה 38 (1975).

המחוז כולו. ברכות הימים לא סיפקו עוד מפות-ענק אלה את התושבים וועדות כותבי המפות החלו להכין את מפת האימפריה שגודלה כגודל האימפריה עצמה, והיא זהה עמה בכל נקודה ונקודה [...]»¹⁹

בעולם הממשות הפיזית, זהותו של הפרט היא בהכרח כאוטית, מלאה בסתירות ולא עקבית באופן מכעים, והיא משתנה ומורכבת באופן המקשה על פענוח חד-משמעי שלה. לעומתה, צלו הממוחשב של הפרט מאורגן, פשוט ועקבי. זהו אחד הפרדוקסים בנוגע למעקב מידע: מידע מועט מדי מביא ליצירת פרופיל שטוח, המצמצם את הפרט לכדי אפיון יחיד או כמה אפיונים כאלה, וחוטא במהותנות;²⁰ מנגד, מידע נוסף אמנם עשוי לשפר את מידת הדיוק של הפרופיל – אך גם להגדיל את מידת העיוות שלו, כמו במקרה שמידע כזה מתמקד בהיבט אחד בלבד של אישיות הפרט.

הבעייתיות אינה כרוכה רק בדחיית הרעיון שלפיו מאחורי כל פרופיל פשטני עשוי לעמוד פרט שאינו ניתן לצמצום. לטענת הפילוסוף ז'אן בודריאר (Baudrillard), האגדה של בורחס אינה הולמת עוד את הסדר הסמיוטי החדש.²¹ בסדר החדש הוחלפו יחסי הקדימות בין הדמות לכפיל שלה: הכפיל – הפרופיל הדיגיטלי – הוא המחולל את הדמות שהוא "מייצג". הסדר הסמיוטי מתהפך כבר בשלב שבו מעצבי האלגוריתמים המשמשים לכריית המידע נותנים קדימות לפרמטרים שהם בוחרים על פני הנתונים הנקלטים. במקום שהפרמטרים המשמשים לקטגוריזציה של הנתונים ייבחרו בהתאם לסימנים שנקלטים מהתנהגות מנוטרת, יש לפרמטרים אלה מעמד ראשוני הקודם לעצם קליטת הנתונים; הנתונים משמשים למעשה רק לצורך "המחשה" של הפרמטר שנבחר, הבאה לידי ביטוי בהתנהגותו של האדם המנוטר. הלוגיקה של כורה המידע ומייצר הפרופיל ההתנהגותי מקבלת קדימות על פני הלוגיקה של האדם שאת הפרופיל שלו מייצרים.²²

אמנם ייתכן שהאדם הוא אכן מכונה פשוטה למדי, צפויה במידה רבה ולא מעניינת במיוחד, והבעיה האמיתית היא חוסר רצונו העמוק להכיר בכך. כאשר תאגיד חשמל מחזיק בפרופיל רדוד ופשטני של הפרט, ובו בעיקר נתונים בנוגע לסטטיסטיקה של צריכת החשמל בביתו, התאגיד אולי רק מזכיר לנו את האמת המצערת שלפיה אנחנו דומים זה לזה באופן המספק את צרכיו התפעוליים של התאגיד, גם אם לא את צרכיו הפסיכולוגיים של הפרט מושא המידע. בעולם שבו חיים מיליארדי בני אדם נוספים, תחושת חוסר הייחוד של הפרט מאיימת לשתק אותו בייאוש ובחוסר תוחלת. הדרישה להטיל את האחריות להקל על מצוקתו

- 19 חורחה לואיס בורחס גן השבילים המתפצלים 28 (יורם ברנובסקי מתרגם, 1975).
- 20 ראו מיכאל בירנהק מרחב פרטי: הזכות לפרטיות בין משפט וטכנולוגיה 186-187 (2010).
- 21 ז'אן בודריאר סימולקרות וסימולציה 7 (אריאלה אזולאי מתרגמת, 2007). סמיוטיקה – חקר הסימנים – היא שדה המחקר העוסק בתהליך של יצירת משמעות באמצעות חקר הסימנים ותהליכי הסימון. אומברטו אקו (Eco) הגדיר אותה בהרחבה כך: "Semiotics is concerned with everything that can be taken as a sign". UMBERTO ECO, A THEORY OF SEMIOTICS 7 (1976). ביתר חן הגדיר אקו את הסמיוטיקה כ-"the discipline studying everything which can be used in order to lie".
- 22 ראו בהרחבה על התהליך אצל James Backhouse, *Old Metaphorical Wine – New Behavioural Bottles*, in PROFILING THE EUROPEAN CITIZEN: CROSS-DISCIPLINARY PERSPECTIVES 104 (Mireille Hildebrandt & Serge Gutwirth eds., 2008).

הפסיכולוגית של היחיד על תאגיד החשמל היא לא רציונלית ולא מעשית, משום שהתאגיד עוסק בייצור פרופילים צרכניים ולא בניסיון לייצג באופן ממצה את אישיותו הייחודית של כל אזרח הצורך חשמל.

אלו שני פרצופיה של כלכלה המבוססת על פיקוח ומעקב: מצד אחד היא מציגה לפרטים מצג שלפיו הם ראויים לתשומת לב אינדיבידואלית, ומהצד האחר – העניין שלה בהם מתמצה ביכולת להשתמש בסטטיסטיקה על אודותיהם לצורך תפעול אלגוריתם שיווקי. מבחינת מטרותיהן העסקיות, רשתות חברתיות אינן שונות מתאגיד החשמל, אך מנקודת המבט של המשתמש מטרותיהן אמביוולנטיות יותר וכוללות הקלה על מצוקותיו הפסיכולוגיות. המתח בין היטמעות בקבוצה לבין היבדלות ממנה מייצג את המתח האנושי התמידי המשתקף בתולדות החברה. הסוציולוג והפילוסוף גאורג זימל (Simmel) הגדיר את המתח הזה כפיוס "קשה להשגה וקל לאיבוד בין התמזגותנו בקבוצה החברתית לבין ההיבדלות האינדיווידואלית מתוכה."²³ המתח הזה נובע משני צרכים סותרים של הפרט: הצורך בביטחון ובתחושת שייכות ומולו הצורך בחירות ועצמאות, או במילים אחרות הרצון להיות כמו כולם ומולו החיפוש אחר ייחודיות ומקוריות. פרקטיקות לאיסוף ועיבוד מידע "מנצלות" את הסתירה הזו בכך שהן נוהגות בפרטים מושאי המידע בשני אופנים מנוגדים: ראשית הן מנסות לזהות דבר־מה ייחודי – את התכונות "המזוהות" הייחודיות לפרט – כדי לכוון אליו, למשל, מידע צרכני מותאם אישית או לזהות דפוסי התנהגות סוטים; אולם, מרגע שתכונות אלה תועדו ונקבעו – האופן שבו הן "מוקרנות" אליו בחזרה (למשל כ"משתמשים שרכשו ספר זה רכשו גם את [...]), או כפרסומת מותאמת אישית "לילדים שאוהבים משחקי SEGA") מקבע את דמותו בנקודה שבה היא "נתפסה" לראשונה, ומאפשר את שיוכה לפרופיל פרוטוטיפי של קבוצה. בחלק הבא אדון בנרמול זה של מושאי המידע ובהשפעותיו על זהותם.

ג. נרמול

1. נורמה מנרמלת

מבחינה אטימולוגית, מקור המילה "נורמה" הוא ב"norm" הלטינית – כלי בשם "ריבוע נגרים" המשמש נגרים למדידת זוויות ישרות. בהשאלה נהפכה המילה למושג המצביע על סטנדרט, דפוס או הרגל, בעיקר בהקשר של התנהגות חברתית אופיינית או רצויה. בהקשר חברתי, "לנרמל" משמעו להביא פרט או קבוצת פרטים "ליישר קו" עם הסטנדרט או הדפוס הקבוע או הרצוי, כלומר לקונפורמיות עם ה"נורמלי". בהקשר של מעקב וכריית מידע, הנרמול הוא תהליך שתחילתו בניטור אינטנסיבי של התנהגות הפרט, שבאמצעותו אפשר לפקח על התנהגות הפרט, ללמוד את דפוסי ההתנהגות שלו ולקבוע לאילו קטגוריות אפשר לשייך את התנהגותו ואישיותו. תהליך הנרמול ממשיך בניסיונותיו של הפרט להתאים את עצמו לנורמה החיצונית על ידי הפנמת פרקטיקות של פיקוח עצמי במטרה לזכות בהטבה או להימנע מעונש.

23 גיאורג זימל כיצד תיתכן חברה פרק "אופנה" 257 (עמוס מוריס־רייך עורך מדעי, מרים קראוס מתרגמת, 2012) (להלן: זימל "אופנה").

בחינת השפעתה של הצפייה בפרט על התנהגותו נשענת על שתי הנחות יסוד אינטואיטיביות. האחת היא האינטואיציה שלפיה אין זהות מוחלטת בין התנהגות של פרט הסבור שהוא שרוי ביחידות לבין התנהגותו כשהוא נצפה על ידי אחר. הנחת היסוד השנייה היא האינטואיציה בנוגע לטיבה של השפעה זו: הפרט ינסה ככל יכולתו להתאים את עצמו לציפיות ממנו, כפי שהוא מבין אותן. כאשר פרט מזהה "איתותים" בנוגע לאופן שבו הוא נתפס על ידי האחר – ואלה אינם הולמים את האופן שבו הוא מבין כי ראוי ש"ייתפס" – הוא ישתדל לשנות ולהתאים את התנהגותו לדפוס שלדעתו ייתפס באופן חיובי, כלומר באופן ההולם את הנורמה כפי שהוא מבין אותה; הוא גם עשוי לבחור במתכוון לנהוג בניגוד לנורמה המקובלת.²⁴

נרמול הוא שימוש בנורמה באופן המאפשר את שימורו ואת הרחבתו של הכוח שבידי הצד המנרמל, בזמן שהנורמה עצמה משמרת או מצמצמת את הכוח שבידי הפרט המנרמל ומעודדת אותו להיחפך ליעיל יותר בביצוע הפרקטיקות הרצויות.²⁵ עם הזמן ההתנהגויות הנורמטיביות נהפכות לחלק מחיי הפרט באופן שאינו מאפשר לתפוס אותן כמות שהן – כנורמות רווחות – והן נתפסות בפשטות כ"נורמלי", כלומר בלתי-נמנע.

2. נרמול כתוצאה ממעקב מידע ומפרופיילינג

ככל השפעה על הפרט, נרמול הוא תהליך שהוכחתו בפועל קשה והדיון בהשלכותיו ספקולטיבי. תהליך הנרמול מצביע על כל טכניקות הכוח שמוצאן בנורמה; קונפורמיות של הפרט היא תוצאה אפשרית של התהליך. משכך, נרמול יכול להתקיים גם כשאיננו יודעים שצופים בנו. תמרון הפרט להתנהג באופן הרצוי למתמרון עשוי להתרחש הן כשהפרט מודע לציפייה בו והן כשאינו מודע לכך. על פי רוב, תהליכי הנרמול אינם גלויים לעין כשם שתהליכי ניטור ועיבוד רבים אינם ידועים למושאי המעקב, כגון איסוף נתוני ההקלקות בזמן הגלישה באינטרנט או ניטור תנועות העכבר על המסך. באופן אירוני, חלק מתוצרי הניטור והמעקב הללו, בצורת פרופילים של מושאי המידע, הם המביאים לתשומת לב גוברת והולכת של מושאי המידע לעובדת היותם נתונים למעקב תמידי.

24 ראו ERVING GOFFMAN, ASYLUMS: ESSAYS ON THE SOCIAL SITUATION OF MENTAL PATIENTS (1961) 323-86 AND OTHER INMATES; גופמן הגדיר את דפוס ההזדהות עם המסגרת החברתית המביאה לקבלה של כללי המשחק כ"הסתגלות ראשונית"; "הסתגלות משנית" היא קבלה של חוקי המשחק לצורך עקיפתם או הפרתם. במסגרת ניתוח סוציולוגית כזו גם חתרנות היא סוג של סתגלות. אמנם, גופמן ביסס את ממצאיו אלה בעיקר על תצפיות בחוסים ובצוותים במוסדות לאשפוז בכפייה של פגועי נפש. לחוסים במוסדות אלה יש אינטרס גדול להעמיד פנים שהטמיעו את הנורמות משום שהטמעה כזו משמעה אפשרות ריאלית יותר לשחרורם מהמוסד. אפשר למצוא חיזוק לעמדתו של גופמן למשל אצל זימל "אופנה", לעיל ה"ש 23, בעמ' 268. זימל ציין במאמרו כי מה שמכתיב ציות לאופנה הוא לרוב גם מה שמכתיב את ההתנגדות אליה. אי-אופנתיות מכוונת מעידה גם היא על כוחה של הנטייה החברתית שבה אנחנו תלויים.

25 ההגדרה נסמכת על פרשנותה של הפילוסופית דיאנה טיילור (Taylor) לפוקו; ראו Dianna Taylor, *Normativity and Normalization*, 7 FOUCAULT STUDIES 45, 47 (2009).

הליך השימוש במנוע החיפוש של גוגל מדגים נרמול כתוצאה ממעקב מידע. המשתמש לומד על עובדת היותו מנוטר תמידית לאחר שהוצמדו לעמוד החיפוש שלו פרסומות מותאמות אישית, ולתיבת הדואר האלקטרונית שלו – הצעות שיווקיות התואמות את תוכני התכתבויותיו. פרט שהפנים את העובדה שאלגוריתם מנוע החיפוש "זוכר" כל חיפוש ומתעד אותו עשוי להימנע מחיפוש העלול להסגיר עיסוק שאינו הולם נורמות חברתיות מקובלות. משתמש מודע יותר, למשל, על חיפוש בנוגע לסימפטומים של מחלה מסוימת כדי להימנע מקבלת הצעות שיווקיות בנוגע לטיפול במצבו המיוחד. הצעות כאלה עלולות להביך את מי שאינו מעוניין לחלוק את מצבו הרפואי עם מנוע החיפוש ומפעיליו או עם משתמשים נוספים באותו מחשב. אותו משתמש עשוי למצוא את עצמו מודאג משאלות כמו האם מידע זה על אודותיו יישמר, לכמה זמן יישמר, אילו שימושים ייעשו בו בעתיד ולמי הוא עשוי להימסר. בדומה, פרט יימנע מחיפוש אחר הדרך המהירה והזולה ביותר לרכישת אורניום גם אם החיפוש הוא חלק מתחקיר לצורך כתיבת רומן.²⁶ הימנעות זו היא החצנה הנובעת ממודעות לצפייה. בלי לבחון באילו מקרים צנזורה עצמית כזו של הפרט עשויה להביא לתועלת חברתית גדולה מהנזק שנגרם עקב צינזון של התנהגות מסוימת, צנזורה עצמית כזו היא תוצר של נרמול.

נרמול מתרחש גם עקב שימוש בתוצרים של כריית המידע. כאשר פרופיל של הפרט מיוצר על סמך כריית מידע, הפרט מנסה להתאים את התנהגותו למה שהוא מסיק מהדי הפרופיל, החוזרים אליו בדמות הצעות ושירותים מותאמים אישית או בדמות הדרה משירותים מסוימים. הפרט מקבל חיזוק להעדפותיו ה"סבירות" יותר ובכך הוא מנרמל בלי להיות מודע לכך. כך, למעשה, הפרופיל מנרמל את האוכלוסייה שממנה נגזרה הנורמה.²⁷ לדוגמה, אמזון מציעה ללקוחותיה שירות המלצות מותאם אישית המבוסס על ניתוח כמויות עתק של נתונים מגוונים, בין השאר בנוגע להרגלי הגלישה, הקריאה והרכישה של משתמשים אחרים וכן בנוגע לרכישות ולתחומי העניין של משתמש מסוים. בהליך הכרייה של המידע נערכות השוואות בין הדפוסים הכלליים לדפוס של הפרט המסוים. התאמות כאלה מאפשרות ליצור תחזיות המשקפות את המציאות שתועדה עד כה. השירות מציג למשתמש את רשימת הספרים הנוספים שרכשו משתמשי אמזון אחרים שגם הם רכשו את הספר שבו המשתמש מעוניין או ספרים דומים, ומציע לו לבחור את רכישותיו העתידיות מתוך רשימה זו. המשתמש לומד שהתנהגותו בזמן השהות באתר אמזון מנוטרת והמידע על אודותיו נאסף ומעובד, והוא עשוי לצנזר את חיפושיו ולהעדיף שלא להשאיר עקבות שיצביעו על העדפות "לא ראיות" כמו ספרות פורנוגרפית או גזענית. בדומה לדוגמה הקודמת, גם זו החצנה הנובעת ממודעות לצפייה. מעבר לכך, הפרט לומד על הנורמה המקובלת בקרב "קבוצת השווים" שלו – לפחות זו שאליה מתייחס האלגוריתם של אמזון ככזו – ועשוי לנסות ולהתאים את התנהגותו למה שהוא מסיק מהתנהגות ההולמת קבוצה זו באמצעות החצנת התנהגות "קבוצתית", למשל באמצעות רכישת ספר מרשימת הספרים שאמזון מציגה. המשתמש גם עשוי להסיק מההצעות מה חושבים עליו או ללמוד על עצמו דברים שלא ידע קודם,

26 סיפור כזה מתועד בסרט הדוקומנטרי, (Variance Films, TERMS AND CONDITIONS MAY APPLY (Hyrax Films 2013).

27 .LAWRENCE LESSIG, CODE VERSION 2.0 220 (2006).

למשל אם יקבל הצעות לרכישת ספרים העוסקים בדיכאון בלי שהיה מודע לעובדה שהוא מחזין התנהגות דיכאונית, סובל בפועל מדיכאון או קורא ספרים ההולמים הרגלי קריאה של אנשים בדיכאון. לפרקטיקות כאלה של התאמה אישית יש יתרונות: הן מייצלות את החיפוש ומסייעות למשתמש להגיע מהר יותר וביתר קלות לחומר קריאה שבמקרים רבים אכן הולם את העדפותיו וציפיותיו. עם זאת, התחזית גם מנרמלת ומנציחה את עצמה בכך שהיא מצמצמת את אופק החיפוש ומנתבת את המשתמש למסלול ממוצע וצפוי, שהרי הסיכויים שנתעניין במה שמציעים לנו הם רבים למדי.

3. מודלים של נרמול

מישל פוקו הציג את הנורמה כבעלת תפקיד מהותי בהתהוותו, בהתרכותו ובתפוצתו של הכוח המודרני – ובמתן לגיטימציה לכוח זה. פוקו הציג שני מודלים עיקריים של נרמול, המודל הממשמם והמודל הביטחוני של הביו-כוח.²⁸ בהכללה, המודל הראשון פועל לנרמול פרטים והמודל השני פועל לנרמול אוכלוסיות. במודל הממשמע, הנורמלי הוא מי שמצליח להתאים לנורמה האופטימלית שהוגדרה מראש והאבנורמלי הוא זה שאינו יכול להתאים לה;²⁹ הנורמה נקבעת באופן ראשוני, ורק לאחר מכן נגזרים ממנה מושגי הנורמלי והאבנורמלי.³⁰ כמטאפורה לטכניקה המרכזית של הנרמול הממשמע השתמש פוקו במודל הכלא היעיל שהגו האחים בנת'האם – הפאן-אופטיקון.³¹ מדובר במבנה טבעתי שבמרכזו מגדל המתוכנן באופן המאפשר לצופה הנמצא במגדל לעקוב אחר פעולותיהם של הפרטים שבתאים – חוסים במוסדות אשפוז, אסירים, עובדים, תלמידים – כאשר הפרטים עצמם מנועים מלראות את המתרחש מחוץ לתאם. בנתחו את המודל, שאליו התייחס כמודל פרוטוטיפי להשפעה המנרמלת של המעקב, הצביע פוקו על כך שפעולת הנרמול מתרחשת בדיוק משום שלא משנה אם באמת צופים בנו כל הזמן ודי בכך שאפשר לצפות בנו כל הזמן בלי שנרדע על כך. הפרט הנצפה נאלץ לפעול תחת הנחה שהוא נצפה תמיד ולהפעיל מנגנון לפיקוח עצמי, שמטרתו החצנה של התנהגויות שלא יגררו סנקציות שליליות.

28 MICHEL FOUCAULT, SECURITY, TERRITORY, POPULATION, LECTURES AT THE COLLEGE DE FRANCE (Graham Burchell trans., Michel Senellart ed., 2007) 1977-78. העידן שפוקו מכנה "עידן הביו-כוח" התפתח כבר במאה השמונה-עשרה והביא להתפרצות של מגוון טכניקות לשעבוד הגופים ולפיקוח על אוכלוסיות. ראו מישל פוקו תולדות המיניות I: הרצון לדעת 94-95 (גבריאאל אש מתרגם, 1996). לטענת פוקו, הקפיטליזם היה זקוק לביו-כוח זה כדי להבטיח את קיומו באמצעות ויסות של מנגנוני הייצור והתאמה של "תופעות" האוכלוסייה לתהליכים הכלכליים. המערכת המשפטית ומערכות האכיפה גויסו לצורך פיקוח, כשתפקידן אינו מניעת פשיעה אלא ניהול סיכונים. כך, אחת התוצאות של התפתחות הביו-כוח היא תפקוד הולך וגדל של החוק כנורמה ושייכות של המוסד השיפוטי בתוך רצף טכנולוגי שתפקידו לווסת התנהגות ותנועת אוכלוסיות.

29 MICHEL FOUCAULT, ABNORMAL: LECTURES AT THE COLLEGE DE FRANCE 1974-75 (Graham Burchell trans., Valerio Marchetti & Antonella Salmoni eds., 2004)

30 FOUCAULT, SECURITY, TERRITORY, POPULATION, לעיל ה"ש 28, בעמ' 57.

31 MICHEL FOUCAULT, DISCIPLINE AND PUNISH: THE BIRTH OF THE PRISON 195-228 (Alan Sheridan trans., Vintage Books 2nd ed., 1995) (1977)

בשונה ממוסדות כופים כמו בתי כלא או מקומות עבודה, מנגנוני השוק מנסים להפוך את הצרכנים למפקחים של עצמם בלי שהמערכת תיתפס ככופה. הפאן-אופטיקון הצרכני מבוסס על רווחים חיוביים, והצרכן הרציונלי "מיוצר" על ידי איום בהדרה.³² פיקוח עצמי של פרטים מושג באמצעות גמול עבור התנהגות כלכלית יעילה ולצדו איום סמוי בהדרה משירותים. לדוגמה, צרכן שיסרב למסור מידע אישי כשיבקש להצטרף למועדון הלקוחות של סופרמרקט מקוון, ייענש על ידי הדרה מהשירות המבוקש ולא יקבל את ההנחות שיקבלו שאר המצטרפים למועדון.

בניגוד למודל הממשמע, נקודת המוצא של המודל הביטחוני היא התווייתם של הנורמלי והאבנורמלי, כלומר: התוויית עקומות של נורמליות. פרקטיקת הנרמול עוסקת בניסיון לקרב במידת האפשר את הערך השלילי ביותר על העקומה אל הערך החיובי ביותר בה. במודל זה הנורמלי והאבנורמלי הם שנקבעים באופן ראשוני, ורק לאחר מכן נגזרת מהם הנורמה. במובן זה, הנרמול הביטחוני מחמיר יותר.³³ כך, למשל, באמצעות אפליקציית משחקים בסמארטפון, חברות יכולות לאתר את העובדים הטובים ביותר על ידי שימוש במשחקים שפותחו בעזרת מדעני מוח.³⁴ בעוד המועמד לעבודה/השחקן מכבה להבות באמצעות בלוני מים או ממלצר במסעדת סושי עמוסה, האפליקציה אוגרת עליו נתונים; המערכת מנתחת נתונים אלה באמצעות השוואה לפרופילים המנבאים הצלחה, המבוססים על נתונים של בעלי מקצוע מצליחים בעולם ה"אמתי", ובאמצעות השוואות אלה חוזת את מידת התאמתו של המועמד לתפקיד. במקרה זה הנורמה נתונה למעין משא ומתן אל מול ביצועי המועמד, וכל מועמד משנה בעצם ביצועיו את העקומה הסטטיסטית שממנה נגזרת הנורמה.

זוהי ציינה שתאגידי המידע מגלים אדישות כלפי תוכן הדברים או הפעולות של מושאי המידע כל עוד הם אומרים ועושים אותם בדרכים שהתאגיד יכול להפוך למידע.³⁵ אדישות זו היא תוצאה הכרחית של מודל הנרמול הביטחוני, שאין בו משא ומתן ראשוני בנוגע לקביעת תוכנה הערכי של הנורמה. במודל הביטחוני תיגור הנורמה בהתאם לסטטיסטיקות שישקפו את ההתנהגות של מושאי המידע. ככל שהתנהגות זו אלימה, גזענית או אפאתית, אלה יהיו הנורמות שיוקרנו אל מושאי המידע וישפיעו על אופי התנהגויותיהם העתידיות, ובכך גם על אופי החברה שמושאי מידע אלה הם חלק ממנה. חוקר התרבות הדיגיטלית ג'ון צ'ני-ליפולד (Cheney-Lippold) תיאר יצירה של "זהות אלגוריתמית חדשה" באמצעות

32 ראו REG WHITAKER, THE END OF PRIVACY: HOW TOTAL SURVEILLANCE IS BECOMING A REALITY 13 (1999).

33 ראו Foucault, Abnormal, לעיל ה"ש 29. פוקו הסיט את נקודת הכובד של מושג הנרמול מהמודל הראשוני, הממשמע, שאותו הציג ב-"Abnormal", בסדרת ההרצאות שנתן ארבע שנים מאוחר יותר, ב"1978, תחת הכותרת Security, Territory, Population. קורם לסדרת ההרצאות הזו כינה פוקו את כל טכניקות הכוח שמוצאן בנורמה "מנרמלות", אך החל בהרצאותיו בשנה זו הוא הבחין בין נרמול, שאותו שייך לביו-כוח בלבד, לבין ההליך הממשמע של הבאת סובייקטים לקונפורמיות ביחס לנורמה שנקבעה מראש, שאותו החל לכנות בשם "נורמציה" (normation).

34 ראו Foucault, Security, Territory, Population, לעיל ה"ש 28, בעמ' 63. על אפליקציות כאלה ועל השימוש בהן ראו אורי פסובסקי "חשופים באופן ספייס" כלכליסט, <https://bit.ly/1fq6UWI> 31.1.14.

35 Zuboff, לעיל ה"ש 10, בעמ' 79. זובוף מכנה אדישות זו "אדישות פורמלית".

מודלים סטטיסטיים הקובעים אוטומטית קטגוריות של זהות כמו גזע, מגדר או מעמד על סמך נתונים סטטיסטיים – וברזומנית מגדירים מחדש את הקטגוריות על סמך נתונים סטטיסטיים חדשים שהאלגוריתם לומד על מושאי המידע.³⁶ הזהות האלגוריתמית מסמנת הפרדה בין קטגוריות של זהות לבין תוכנן הנורמטיבי וקישור מחדש של קטגוריות בהתאם להתאמתן לנתונים סטטיסטיים.³⁷ הגדרה מחדש של קטגוריות זהות מנרמלת את זהות מושאי המידע בהתאם לממצע הסטטיסטי של שאר מושאי המידע המזינים את האלגוריתם.³⁸

לטענת ג'ולי כהן (Cohen), הגדרה של מערכות מעקב עכשוויות כ"מערכות לייצור הסכמה" היא גסה מדי. בפועל, בתהליך מעורן של משוב מתמשך, הגירויים מותאמים לנטיות קיימות של הפרטים כך שאותם פרטים "נדחפים קלות" לכיוונים המיישרים קו עם מטרות של מקסום רווח. הוויסות דוחף את הפרט להתאים את עצמו למודלים דרמטיים המבוססים על אמות-מידה שקבעו הטכנולוגיה, מפעיליה ובעליה. המטרה של תהליכי וויסות אלה היא ליצור אזרח-צרכן צייתן וניתן לחיזוי, שמצבי ההגדרה העצמית המועדפים שלו תואמים מסלולים ניתנים לחיזוי ומייצרי-רווח.³⁹ מערכי מעקב אלה של הקפיטליזם המידעי אינם מכוונים לאותו אימון נפש "מנרמל" שהיה הסיוט האורוליאני, אלא גורמים לפרטים להשתתף ברצון ובאופן פעיל בהליך הוויסות כדי לזכות בהטבות שבפרסונליזציה – למשל, הנחות על מוצרים שהשתמש קנה בעבר.⁴⁰ אולי לכך התכוון פוקו כשדיבר על הפעולה הפוזיטיבית של הנורמה של הביר-כוח. לדבריו, אמנם הנורמה מכילה מושגים של הערכה ותיקון, אך "הפונקציה של הנורמה אינה להדיר ולדחות. מוטב לומר שהנורמה קשורה תמיד לטכניקה חיובית של התערבות ושינוי, למעין פרויקט נורמטיבי".⁴¹

הליך הנרמול, הנובע ממעקב מידע ומפרופיילינג, מורכב הן מהליכי פיקוח ממשע והן מהליכי פיקוח ביטחוני. הפיקוח הממשע מתבטא בעיקר בהליכי הפיקוח העצמי של הפרט, המווסת את התנהגותו כשהוא מודע להיותו נצפה ולעובדת הניטור המתמשך של התנהגותו; הפיקוח הביטחוני מתבטא בעיקר בייצור הפרופיל, המבוסס על ניתוח קורלציות בין מסדי נתונים לצורך ייצור עקומות של תפוצת ההתנהגות של הפרטים, שמהן יתברר בהמשך אילו התנהגויות נמצאות בשולי העקומה ואילו במרכזה. הפיקוח הביטחוני מתבטא גם ב"הקרנתו" של הפרופיל אל הפרט. מאחר שהפרופיל הדיגיטלי מורכב מניתוח התוצאות של מעקב המידע ושל כריית המידע, ומאחר שבמהלך איסוף המידע הפרט המודע לניטור ולמעקב כבר מווסת את התנהגותו כך שהמידע שהוא מוסר ישרת את מטרותיו בצורה מיטבית – ולחלופין יזיק לו כמה שפחות – הפרופיל הדיגיטלי הוא כבר "מנרמל", והליכי הוויסות המתמשכים הופכים אותו למנרמל יותר ויותר. חיפוש שגרתי במנוע חיפוש מקוון מדגים זאת. מנועי חיפוש "מציעים" להשלים מונחים או משפטים שלמים עבור המשתמש בהליך מקוצר, ובכך מנחים אותו אל החיפוש הפופולרי ביותר הקרוב למשפט שטרם הושלם.

36 ראו John Cheney-Lippold, *A New Algorithmic Identity: Soft Biopolitics and the Modulation of Control*, 28 THEORY CULT. SOC. 164, 165 (2011).

37 שם, בעמ' 170.

38 שם, בעמ' 177.

39 ראו Julie E. Cohen, *What Privacy Is For*, 126 HARV. L. REV. 1904, 1915-17 (2013).

40 שם, בעמ' 1916.

41 Foucault, *Abnormal*, לעיל ה"ש 29, בעמ' 50 (תרגום המחברת).

תוצאות פופולריות מטפסות במעלה הדירוג האלגוריתמי עד שהן מצליחות להיכנס לרשימות של "סלט המילים" שמהן האלגוריתם מייצר את הדירוג. סדר היום המוכתב למשתמשים במנועי חיפוש מורכב משיקולי פופולריות של ממוצעי חיפוש של משתמשים אחרים, ואולי משיקולים נוספים השמורים עם מפעילי מנוע החיפוש; כך או כך, למשתמש אין גישה להערכת השיקולים האלה.⁴² המשתמש מתאים את פעולותיו ל"נורמה" המוקרנת אליו, אם מתוך סקרנות, אם מתוך שעמום ואם מתוך רצון פעיל לקחת חלק ב"מה שכולם עושים". בכל אחד מהמקרים, תשומת לבו של המשתמש – שהוסטה לכיוון הנורמה – תעכב אותו מלעצב באופן עצמאי את חיפוש המידע שלו, עיצוב שהוא חלק מהליך הלמידה שלו ולפיכך חלק מזהותו.

הנטייה הגוברת לפרסונליזציה מביאה לכך שההצעות שמשתמש מסוים יקבל ממנוע החיפוש אינן זהות, ולעתים אפילו שונות מאוד, מאלה שיקבל משתמש אחר. בכך נראה שהפרסונליזציה סותרת את נטיית הנרמול, משום שאינה מכוננת את הפרט להתאים לנורמה חיצונית. למעשה, הדברים מורכבים יותר: הפרט אולי אינו מכוון – או אינו מכוון בהכרח – להתאים את עצמו לנורמה חיצונית, אולם הוא בכל זאת מנורמל בהתאם לממוצע של התנהגותו. הפרט מקבל שוב את חיפושיו הקודמים, הפופולריים ביותר, והוא מנותב לבחור שוב בדרך שכבר סלל עבור עצמו בחיפושיו הקודמים. גם אם הפרופיל מווסת כדי להתאים להעדפות משתנות, העדפות אלה תשקפנה תמיד את מודל הצרכן או האזרח המיטבי של מושא הפרופיל. כך, למשל, פרט המודע לסחר במידע על אודותיו ומעוניין להשיא את רווחיו מסחר זה, ינסה לצורך כך להתאים את זהותו למה שנתפס בעיניו כזהות שערכה הסחיר גבוה או כזהות "מבוקשת". בנרמול מסוג זה נורמות השוק מופנמות וזהותו של הפרט מובנית סביבן.

האמן ועיתונאי הטכנולוגיה ג'יימס ברידל (Bridle) טען שלאינטרנט יש דרך להגביר ולאפשר חלק מהתשוקות הרדומות שלנו, ושתאגדי המידע משתפים פעולה במערכת המנצלת לרעה תשוקות אלה לשם מקסום רווח.⁴³ חוקרים טענו שוויות התנהגות בהתאם לאינטרסים כלכליים ופוליטיים חיצוניים לפרט מצמצם את יכולתו לשלוטן-עצמי דמוקרטי;⁴⁴ שחוסר הידיעה של הפרט לגבי האופן שבו הוא מסווג ולגבי תוצאותיו של סיווג זה מרוקנים את רעיון ההגדרה העצמית מתוכן;⁴⁵ ושמניפולציה של זרמי מידע באופן המעצב או מגביל את אפשרויותיו של הפרט פוגעת באוטונומיה של הפרט.⁴⁶

כיצד, אם בכלל, הנרמול קשור לפגיעה בפרטיות? מרבית תשומת הלב המחקרית והשיפוטית בנוגע להשפעות הפרופילינג התמקדה בסוגיות הנוגעות לאפליה ובעיקר ליכולת ההולכת וגדלה להפלות על סמך פרופילים שהפרמטרים המשמשים ליצירתם

42 על סוגי מניפולציה של תוצאות חיפוש ועל האפקטים שלה, ראו Oren Bracha & Frank Pasquale, *Federal Search Commission? Access, Fairness, and Accountability in the Law of Search*, 93 CORNELL L. REV. 1149, 1168-70 (2008).

43 ראו James Bridle, *Something is Wrong on the Internet*, MEDIUM (Nov. 6, 2017), <https://bit.ly/2hkGRER>.

44 Cohen, *What Privacy Is For*, לעיל ה"ש 39, בעמ' 1912.

45 ראו בהרחבה Hildebrandt, *Who is Profiling Who?*, לעיל ה"ש 16, בעמ' 243.

46 ראו Bracha & Pasquale, לעיל ה"ש 42, בעמ' 1177-1178.

עשויים לחמוק מביקורת שיפוטית.⁴⁷ אולם, דיני האפליה אינם מספקים מענה לשאלת הנרמול. בחלק הבא אסביר כיצד הנרמול פוגע בזהותו של הפרט המנורמל. בהמשך אטען שהפרטיות היא המנגנון המגן על האינדיבידואליות ועל הזהות האישית – ושלכן על דיני הגנת הפרטיות להתמודד עם סוגיית הנרמול הנוצר כתוצאה ממעקב מידע ומפרופיילינג.

ד. נרמול, זהות ועצמיות

1. זהות, עצמיות וזהות נרטיבית

להבדיל מזהות כמושג לוגי כללי, זהות אישית יכולה להיות מנוסחת רק בממד הזמני (temporal) של הקיום האנושי. הפילוסוף פול ריקר (Ricoeur) הניח יסודות תאורטיים למושג זה של זהות אישית: מושג הזהות הנרטיבית.⁴⁸ הזהות האישית היא מבנה נרטיבי הנחלק לשני רכיבים עיקריים: עצמיות וזהות. העצמיות היא הכשירות האנושית לרפלקסיה עצמית: לבני אנוש יש יכולת להתבוננות "פנימית" המלווה לעתים ביכולת לבחינה עצמית; הזהות נוצרת בעקבות הרפלקסיה העצמית.⁴⁹ הזהות הנרטיבית, המורכבת מעצמיות ומזהות, היא היוצרת מובן של זהות עצמית (self-sameness), המשכיית ואישיות בעלילת הסיפור שאדם מספר על אודות עצמו, סיפור שנהפך להיות ההיסטוריה האקטואלית שלו.⁵⁰ התאוריה הנרטיבית של הזהות האישית מנסה לבטא את החשיבות ההיסטורית של קישוריות בחיי אדם. באמצעות קונבנציה לשונית הזהות יכולה להיקרא, במונחים נרטיביים, "זהות של דמות".⁵¹ הדמות (character) היא מערכת הסימנים המבחינים המאפשרים זיהוי מחדש של אדם כאותו אחד. במידה רבה, זהות של אדם או של קהילה נבנית מהזדהויות עם ערכים, נורמות, אידאלים וגיבורים שבהם האדם או הקהילה מזהים את עצמם. ייחודיותה של הדמות נוצרת מאחדותם של החיים, שנחשבים ליחידת זמן ייחודית ושלמה, אבל שלמות זו מאוימת תמיד מהיתכנות התרחשותם של אירועים לא צפויים ומהאפקט המשמע שלהם. הזהות הנרטיבית נתונה לשינויים בהתאם להתרחשויות הפנימיות והחיצוניות בחיי הפרט, והנרטיב מבנה את זהותה של הדמות מתוך המתח שבין שלמות לקטיעה.⁵²

47 אוסקר גנדי הזהיר מפני השימוש בפרופילים על מנת לפלח שווקים בהתאם לזהויות עם סטיגמה, תוך התחמקות משימוש גלוי ב"קטגוריות חשודות" כגזע, מין או לאום. קטגוריות טעונות כאלה מוחלפות על ידי פרמטרים "תיאוריים", שמטבעם מועדים פחות למשוך את תשומת הלב הביקורתית של בתי המשפט. ראו Oscar Gandy, *Data Mining, Surveillance, and Discrimination in the Post-9/11 Environment*, in *THE NEW POLITICS OF SURVEILLANCE AND VISIBILITY* 363, 366 (Kevin D. Haggerty & Richard V. Ericson eds., 2005)

48 ראו PAUL RICOEUR, *ONESELF AS ANOTHER* 113-40 (Kathleen Blamey trans., 1992). ההבחנה שעורך ריקר בין עצמי (ipse – self) לבין זהות (idem – identity) נסמכת על אבחנתו של הפילוסוף מרטין היידגר, בעיקר בספרו "הוויה וזמן".

49 שם.

50 PAUL RICOEUR, *TIME AND NARRATIVE* 247 (Kathleen Blamey & David Pellauer trans., 1988)

51 שם, בעמ' 141.

52 RICOEUR, *ONESELF AS ANOTHER*, לעיל ה"ש 48, בעמ' 147.

ניסוח הזהות במונחים נרטיביים מאפשר להכיל מגוון גדול של תפקודים אנושיים בסיטואציות משתנות ולראות בהם חלק מזהותו של אדם יחיד. לטענת הסוציולוג ארווינג גופמן (Goffman), בני אדם ממלאים תפקידים שונים ולובשים מסכות שונות בהתאם לתנאי החיים ולדרישות של סיטואציות המשתנות תדיר, ובלשונו של גופמן: בני האדם עסוקים ב"ניהול רושם"⁵³. ניהול הרושם מתרחש בהתאם לסכמות נרטיביות של דמויות ומצבים שהאדם מנסה להתאים אליהן את סיפורו כדי למלא את תפקידו בצורה הטובה ביותר. בין הזהות האישית לבין הזהות החברתית יש אי-התאמה תמידית; בני אנוש נתונים לדחפים משתנים, למצבי רוח ולכמויות מרץ לא עקביות – אולם כדמויות הפועלות לעיני צופים, מצפים מהם לשמור על חזות יציבה ועקבית, ובלשונו של גופמן: "מצפים מאיתנו שנבצע 'בירוקרטיזציה' מסוימת של רוחנו, כדי שיינתן לסמוך עלינו שנבצע ביצועים הומוגניים לגמרי בכל רגע ורגע שבו אנו בחברה"⁵⁴. הנרטיב מתווך בין הפומבי לבין הפרטי בכך שהוא כולל מחשבות, רגשות וכוונות – כלומר: את דמות הפרט ש"מאחורי הקלעים", וגם פעולות בעולם החברתי או הפוליטי – כלומר: את פעולותיו של הפרט "בקדמת הבמה". בקצרה, זהות נרטיבית היא לכידה ובה בעת נזילה ונתונה לשינויים; מבוססת היסטורית ובה בעת מפורשת מחדש בכל פעם באופן "בדיוני" (fictional) על ידי האדם; נכנית מתוך אינטראקציה ודיאלוג עם בני אדם אחרים אבל גם מתוך דיאלוג פנימי.

היבט מרכזי של הגדרת הזהות הנרטיבית הוא שזהות אינה דבר הנמצא במרכז עמוק וסודי של אישיותנו אלא נשענת על כך שהיא מוכרת על ידי אחרים כאותו "אני" ואתו אדם. למעשה, הבנייתה של זהות נעשית מלכתחילה באופן דיאלוגי והיא מוסיפה להתפתח באופן זה. הפילוסוף צ'ארלס טיילור (Taylor) הדגיש את הטבע הדיאלוגי היסודי של החיים האנושיים; הוא ציין כי איננו רוכשים את השפות הדרושות לנו להבנה עצמית ולהגדרת זהות עצמית בכוחות עצמנו אלא באמצעות מגע עם אנשים אחרים החשובים לנו, שאותם כינה הפילוסוף ג'ורג' מיד (Mead) "האחרים המשמעותיים" שלנו. הגדרת הזהות שלנו נכנית באופן מתמשך מתוך דיאלוג ואפילו מתוך מאבק עם מה שאותם "אחרים משמעותיים" שלנו רוצים להכיר או לא להכיר בנו.⁵⁵

2. נרמול הזהות

במושגים של ספרת המידע, כל פעולה של הפרט יוצרת מידע ואפשר "ללקט" את פרטי המידע על אודותיו כדי ליצור פרופיל שעשוי לשחזר את דמותו במידה לא מבוטלת של הצלחה.⁵⁶ פרטי המידע הנפרדים על אודות הפרט הם הפרגמנטים של זהותו: הם הרכיבים שמהם הוא "מייצר" באופן דינמי את זהותו ושמהם האחרים "מייצרים" את זהותו. רכיב מידע יחיד הוא רכיב פוטנציאלי בלבד בזהותו הנרטיבית של אדם; לא כל פריט מידע

53 ארווינג גופמן *הצגת האני בחיי היומיום* 211 (שלמה גונן מתרגם, 1980).

54 שם, בעמ' 55.

55 צ'רלס טיילור *מועקת המודרניות* 25-26 (פנינה זיין מתרגמת, 2011). על המונח "אחרים משמעותיים" שטבע ג'ורג' הרברט מיד ראו, GEORGE H. MEAD, *The Self and the Organism*, in MIND, SELF & SOCIETY 135, 160-61, 195 (Charles W. Morris ed., 1934).

56 בירנהק *מרחב פרטי*, לעיל ה"ש 20, בעמ' 169-170.

ייחשב בעל ערך לצורך הבנייתו של סיפור בעל משמעות, ולעומת זאת יש רכיבי מידע שגם אם ברגע מסוים נראו שוליים וחסרי משמעות ואפילו נשכחו, הרי שבהבניית הסיפור מחדש יוכלו "להתגלות" לפתע כרכיבי-שיבות להבנת הנרטיב כמכלול. בדומה, גם גילוי של רכיב מידע לא ידוע על אודות הפרט על ידי אחרים עשוי להבנות מחדש את תפיסתם אותו. נתוני המידע הנפרדים שמהם זהותו הנרטיבית של אדם מורכבת עשויים לאבד את מובנם ולהיפך לזרים עבור הפרט כשמוציאים אותם מהקשר המלא של הנרטיב.⁵⁷ בכך מושג הזהות הנרטיבית מעיד על טיבה של הגדרה עצמית; משום שנרטיב אינו מצבור של פרטי מידע אקראיים, אלא הוא שואף לבסס קשר סיבתי בין כמה שיותר פרטי מידע ולהגיע למובן פרשני רחב ככל האפשר של הנרטיב כולו, זה שיעניק משמעות לדמות ולסיפורה.

אחת הסיבות לפשטנותם של פרופילים דיגיטליים בהשוואה לזהויות שהם מתיימרים לייצג היא שהם מקבעים בזמן את זהותו המוחצנת של הפרט, אף שהוא ממשיך להתנסות ולצבור חוויות המשכתבות את הנרטיב שלו בכל פעם מחדש. הפרט מתמרץ להוסיף ולהתנהג כפי שהתנהג אותו "אדם שהוא היה" בעת ייצורו וקיבועו של הפרופיל: מנוע החיפוש מציע לו השלמות חיפוש בהתאם לחיפושים קודמים, הסופרמרקט המקוון מוסיף להציע לו לרכוש בשר בהנחה למרות שנהפך לצמחוני והמפלגה הדמוקרטית ממשיכה לשלוח לו כתבות המכפישות את הנשיא למרות שנהפך לרפובליקני.

בניגוד לסברה שלפיה ההווה הוא תוצר של כל אירועי העבר והתנסויותיו הקודמות של הפרט, העתיד הוא ממד הזמן שבעזרתו אנו מעריכים, מעבדים ומשלבים את העבר בתוך ההווה. הפוטנציאלים של חיים עתידיים של היחיד הם המעניקים את האפשרות להעריך ולפרש את העבר ברגע ההווה. נוסף על יצירת תחושת ההמשכיות עם העבר, על ההווה להתייחס מחדש לאותו עבר ולהבין אותו בהתאם לחוויה החדשה.⁵⁸ קיבוע אירועי העבר של הפרט ברגע איסוף הנתונים משבש את התנאים המאפשרים פרשנות ותבנות מחדש של אירועים אלה בהתאם להתהוות הבלתי-פוסקת של הזהות הנרטיבית. קיבוע כזה עשוי להשפיע גם על הפוטנציאל העתידי של הפרט, משום שהערכת הפוטנציאל הזה תלויה בהערכה מתמשכת של אירועי העבר – ואם עבר זה "מקובע", עשוי העתיד להתקבע בהתאם. האופן שבו פרדיגמת עיבוד המידע תופסת את הפרטים כאחרים באופן נוקשה לניסיון העבר שלהם אינה רק מגבילה את יכולתם לתבנת מחדש את העבר: בעצם ההגבלה היא גם מונעת מהם ליצור אופק עתידי חדש לנרטיב הזהות שלהם.

57 ראו JEFFERY ROSEN, THE UNWANTED GAZE: THE DESTRUCTION OF PRIVACY IN AMERICA 196 (2001). רוזן טען שיכולתו של הפרט למנוע את שיפוטו מחוץ להקשר היא המטרה המרכזית של הגנת הפרטיות, ולשמה נדרשת שליטה של אדם על המידע האישי שלו. בעת שכתב, בשנת 2001, הניח רוזן שמסירת פיסות קטנות של מידע לאתרי אינטרנט "חסרי פנים" אינה תופעה מדאיגה במיוחד משום שלאחרים אלה בדרך כלל אין תמריץ או יכולת להרכיב מפרטים אלה נרטיב אישי שיעשה בו שימוש כלשהו. במציאות העכשווית – שבה נעשה שימוש נרחב בטכנולוגיות המאפשרות צבירת מידע אישי בקנה-מידה גדול והצלבת מידע מכמה מאגרים לצורך יצירת פרופילים של משתמשים – ההנחה שפיזור פיסות קטנות של מידע בין מספר רב של אתרים דווקא מגנה על הפרטיות נהפכת סבירה פחות ופחות.

58 ראו GEORGE HERBERT MEAD, THE PHILOSOPHY OF THE PRESENT 36 (1932). תאוריית ההתהוות של הפילוסוף ג'ורג' מיד הציעה הבנה כזו של הקשר בין שלושת ממדי הזמן.

תרבות המעקב תומכת באידאליזציה של דימוי עצמי מקובע. חוקר המדיה מארק אנדרייביץ' (Andrejevic) טען שעבור המשתתפים והצופים בתכניות ריאליטי, ה"אותנטיות" המובטחת על ידי הפיקוח המתמיד של המצלמה נהפכת להליך של ביטוי עצמי, הכרה עצמית ואישור עצמי.⁵⁹ הפרט לומד שהדרך הטובה ביותר להימצא תחת מעקב ופיקוח תמידיים היא פשוט "להיות עצמך", כלומר להתעלם מהמעקב והפיקוח. נרמול כזה מביא לקיבוען של העצמי, בכך שהוא דורש ומתמרץ עקביות של מופעי האישיות לאורך זמן לשם הוכחת אותנטיות, השקולה להתנהגות "טבעית" תחת מעקב. אישור האותנטיות של הפרט, המושג באופן כזה, מוצג כטובין תרפויטי שאותו פרט נצפה "מרוויח" כתוצאה מההליך.⁶⁰ לטענת אנדרייביץ', תכניות ריאליטי אולי אינן שוטפות את מוחם של הצופים כדי שיפנימו את היחס "הנכון" והחיובי למעקב, אבל הן מעודדות את האופן שבו פיקוח ומעקב תמידיים נחזים כמאפשרים ביטוי אותנטי של העצמי המפוקח.⁶¹ הדרישה להוכחת אותנטיות באמצעות עקביות של מופעי הזהות של הפרט מתקבלת כדרישה "טבעית" ולא כסוג של נורמה חברתית המשרתת אינטרסים חיצוניים לפרט.

אותו פרדוקס של כלכלת המידע, בלבוש שונה: המגמה של קיבוע זהויות – לצורך שליטה ממוקדת יותר של גופים שלטוניים ומסחריים בפרטים מושאי המידע⁶² – עומדת בסתירה למגמה של פרגמנטציה של הזהות, הדרושה למסחור המידע ולהבחנה הולכת וגדלה בין הפרטים ובין העדפותיהם.⁶³ המגמה של קיבוע זהויות נתמכת בייצור התרבותי של הפרט האותנטי, שמופעי עקביים וזהים לעצמם. אמנם, פרויד כבר הצביע על המחיר שהפרט צריך לשלם כדי "לרכוש" זהות לכידה שתהלוך את תביעותיה של התרבות ממנו: עליו להוציא בכוונה חלק מחוויותיו משטחה של המודעות, על ידי הדחקה של חלק משאיפותיו וייצור של זיכרונות לא מודעים.⁶⁴ אם כן, המחיר עבור ייצור של זהות עקבית הוא הדחקה

-
- 59 MARK ANDREJEVIC, *REALITY TV: THE WORK OF BEING WATCHED* 145 (2004)
- 60 Rachel E. Dubrofski, *Therapeutics of the Self: Surveillance in the Service of the Therapeutic*, 8(4) *TELEVISION & NEW MEDIA* 263, 266 (2007)
- 61 ANDREJEVIC, *REALITY TV*, לעיל ה"ש 59, בעמ' 55.
- 62 Michael Zimmer, *Facebook's Zuckerberg: "Having two identities for yourself is an example of a lack of integrity"*, MICHAEL ZIMMER (May 14, 2010), <https://bit.ly/2ohIkTe>
- 63 הצהרתו הברורה של מארק צוקרברג משנת 2010, לפיה "Having two identities for yourself is an example of a lack of integrity" מצביעה על מגמה זו.
- 64 הסוציולוגית ליזבט ואן-זונן תיארה את האופן שבו כוחות עכשוויים פועלים אקטיבית נגד ריבוי זהויות ולטובת קיבוע של זהויות יחידות בפרקטיקות של "Identity Management", ראו Liesbet Van Zoonen, *From Identity to Identification: Fixating the Fragmented Self*, 35(1) *MEDIA CULT. SOC.* 44 (2013). לדיון משפטי ברגולציה של "ניהול הזהות", ראו Tal Z. Zarsky & Norberto Nono Gomes De Andrade, *Regulating Electronic Identity Intermediaries: The "Soft eID" Conundrum*, 74 *OHIO ST. L.J.* 1335 (2013)
- 64 ראו, למשל, זיגמונד פרויד *תרבות בלא נחת ומסות אחרות* פרק "תרבות בלא נחת" 118, 164-152 (אריה בר מתרגם, 1968).

ונוירוזה של הפרט. עם זאת, גם הפרגמנטציה של הזהות אינה בהכרח מרבה אושר: היא מביאה לחוויית זהות מפוררת, א־היסטורית וכאוטית באופן מעורר חרדה.⁶⁵

3. נרמול העצמיות

כאמור, העצמיות היא הכשירות האנושית לרפלקסיה עצמית, והזהות הנרטיבית היא התוצר שלה. לטענת ג'ורג' מיד, יכולתו של אדם להיהפך לאובייקט עבור עצמו היא התכונה המבחינה אותו משאר היצורים החיים.⁶⁶ תהליכי הרפלקסיה העצמית מאפשרים את השיג ושיח הפנימי של הפרט ואת ההבניה התלויה-הדרית של העצמיות והזהות הנרטיבית, הכרוכות זו בזו, וביחסי גומלין הדדיים עם הסביבה החיצונית.

לפרט אין גישה בלעדית לזהותו, משום שרק באמצעות האחרים הוא מקבל את הייצוג של זהות זו, והוא תלוי בייצוג חיצוני זה לצורך ארגון הייצוג הפנימי של זהותו. הישענות זו על אקט ההכרה של האחר מצביעה על מרכזיות התקשורת בתהליכי ההבניה של הזהות, התלויה בסוג של חיכוך פעיל עם אחרים ובעיקר עם האופן שבו האחרים מתיימרים ליצור "פרופיל" של הפרט.⁶⁷ כאשר הפרט משולל יכולת לצפות כיצד ייבנה הפרופיל שלו – משום שאין לו גישה לתיווך שמספק לו מבטו של האחר – הוא עשוי להתקשות להבנות את העצמי שלו באופן בעל משמעות.

התלות של הפרט במבט מתווך עשויה לעורר חרדה, שהיא תחושה של זרות ביחס לאני, הנוצרת כאשר מצד אחד אין לי אפשרות להפריד אותו מעצמי – אבל גם אין לי אפשרות להשלים עם הידיעה שהוא שייך לי.⁶⁸ תוצאת החרדה היא הציווי להימלט אל החברתי כדי לנסות לאתר שם דימוי של עצמי.⁶⁹ ההימלטות מהחרדה באמצעות הבחירה בקיום חברתי – מקום שבו אנו מופיעים לא רק לעיני עצמנו אלא גם לעיני אחרים – נהפכת בעייתית כשמתברר שתחום הנראות החברתית מציע השתקפות גרועה או שטחית שלנו, כך שבעצם השגתה של נראות חברתית הפרט מאבד את עצמו: מבטי שולח אלי חזרה דימוי שנועד לאשר את זהותי אך זה דימוי ריק.⁷⁰

אדם אינו מחזיק בבעלותו את אותו "מי שהוא", כאילו הייתה מהותו תכונה שאפשר להיפטר ממנה; להפך: אותו "מי" שמופיע לפני האחרים באופן ברור ומובהק נותר ברוב

65 תאוריה פסיכואנליטית נרטיבית כנראה תמקם את הפרגמנטציה של הזהות בנקודה קיצונית יותר על הסקאלה הפתולוגית. אם "מחיר" הזהות הלכידה הוא נוירוזה, מחירה של הזהות המפוררת לרכיבים הוא הפרעת אישיות גבולית. על כך ראו: Thomas Fuchs, *Fragmented Selves: Temporality and Identity in Borderline Personality Disorder*, 40 *PSYCHOPATHOLOGY* 379, 384-86 (2007).

66 Mead, *The Self and the Organism*, לעיל ה"ש 55, בעמ' 137. הפרט הוא אובייקט עבור עצמו רק בתוך חוויה שהיא לשונית במהותה. במילים אחרות, כדי שיווצר "עצמי" במובן הרפלקסיבי, על הפרט להיות אובייקט עבור עצמו. שם, בעמ' 142.

67 שם, בעמ' 313.

68 ההסבר נשען על Joan Copjec, *The Object-Gaze: Shame, Hejab, Cinema*, 27 *FILZOFSKI VESTNIK* 11, 18-19 (2006).

69 שם, בעמ' 22.

70 שם, בעמ' 14-13.

המקרים חבוי מהפרט עצמו.⁷¹ כך, גם בהנחה שהזהות ניתנת לתיאור ולתפיסה במונחים נרטיביים, חלק מעצמותו של הפרט נותר תמיד נסתר אף מעיני הפרט עצמו. במידה רבה, חלק ממי שאנחנו נשאר נסתר מעינינו. לא תמיד נוכל לדעת מדוע בדיוק פעלנו באופן מסוים ולרוב לא נדע איך נפעל בעתיד. במובן זה אנחנו אטומים בפני עצמנו. אטימות זו מעידה על האופן שבו איננו יכולים לספק סיבות מוגדרות לפעולותינו, ואפילו על האופן שבו במידה רבה איננו היוצרים של פעולות אלה, משום שהן נולדות בתוך "לימבו" של העצמי שאין לנו גישה אליו.⁷²

התעלמות מחלק "עורף" זה של העצמי עשויה לחטוא במהותנות. בספרו "מעבר לטוב ולרע" ביקר ניטשה את תשוקתם והתעקשותם הטיפשית של בני דורו "לראות דרך כל דבר".⁷³ לטענת הפילוסופית והפסיכואנליטיקנית ג'ואן קופג'ק (Copjec), התופעה שתיאר ניטשה נמצאת היום בכול ומתבטאת בתשוקה להסיט כל מסך, להפר כל גבול ולחדור דרך כל משטח כדי להניח את ידינו על "הדבר האמתי" השוכן "מעבר".⁷⁴ אותו דבר שנמצא "מעבר" ומסמן את הפרט כייחודי, הוא אפשרויותו העתידיות, הפוטנציאלים הלא ממומשים שלו. לטענת קופג'ק, אחרות זו ביחס לעצמנו היא כל הפנימיות שיש לנו – זו הפרטיות שלנו.⁷⁵ הפנימיות העודפת – הלא-ידועה-לעצמו של הפרט, שהיא ליבתה של הפרטיות – מסמנת את הפוטנציאל של הפרט, שהוא היסוד לחירותו.

הבעיה המהותית היא שמעקב אינטנסיבי מונע מהאמונה שמה שנסתר מעיני העוקב מגלה את עצמו לאלה המסתירים אותו. ניכוס הפוטנציאל הלא-ממומש-עדיין של הפרט על ידי פרקטיקות המעקב והפרופיילינג "גוזל" מהפרט איכות מהותית של עצמיותו ומצמצם אותו לכדי אובייקט. נרמול עשוי לאיים בדיוק על אותם אזורים פגיעים להשפעה, דווקא בשל היותם חסומים ובלתי-נגישים לרפלקסיה של העצמי. זאת, משום שעצם אטימותו של אזור זה של העצמי להכרה ולרפלקסיה מונעת מהפרט לדעת אם השפיע הנרמול, ואם כן – באיזה אופן.

אמנם, כפי שהראה גופמן, במערכות פיקוח מתקיימים יחסי גומלין בין הצופה לנצפה, וגם הפרט הנצפה עשוי לנסות ולתמרן את מי שצופה בו.⁷⁶ פרטים ישאפו לנצל לטובתם את עובדת הצפייה בהם ולהשפיע על הצופים בהם באמצעות יצירת רושם שלפיו הם משיגים מטרות באמצעים מקובלים.⁷⁷ ההסבר של גופמן מדגיש את הפער בין הפנמה והחצנה של

71 ראו חנה ארנדט **המצב האנושי** 212 (אריאלה אזולאי ועדי אופיר מתרגמים, 2013).
72 Mireille Hildebrandt, *Autonomic and Autonomous 'thinking': Preconditions for Criminal Accountability, in Law, HUMAN AGENCY AND AUTONOMIC COMPUTING: THE PHILOSOPHY OF LAW MEETS THE PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY* 141, 157 (Mireille Hildebrandt & Antoinette Rouvroy eds., 2011).

73 פרידריך ניטשה **מעבר לטוב ולרע** 193-194 (ישראל אלדר מתרגם, 1967).

74 Copjec, לעיל ה"ש 68, בעמ' 175. קופג'ק דנה בפריצות שבמעשי תיעוד של כפריים או שבויי מלחמה, הנשענת על ההנחה המובלעת שאין שום פרוץ או מגונה ואין שום דבר מחוץ למסך שאינו יכול להיחשף למבט עיקש וחטטני.

75 שם.

76 גופמן, **הצגת האני בחיי היומיום**, לעיל ה"ש 53, בעמ' 212.

77 ראו Goffman, *ASYLUMS*, לעיל ה"ש 24.

נורמות בכך שהוא מתאר כיצד הפרט מתמרן את הייצוגים שהוא בוחר להחזין בלי שיהלמו נורמות פנימיות מופנמות.⁷⁸ אולם, מערכות המעקב העכשוויות מקשות לשמר את יחסי הכוחות שתיאר גופמן בין העוקב למושא המעקב, שיתקשה להשפיע על צופה לא מוכר שהאינטרסים שלו אינם ברורים לו. כמו כן, האפשרות להפוך את התליכי הבניית הזהות למושא לרפלקסיה נמנעת, או נפגמת, כשאינן לפרט גישה לייצוגי הפרופיל שלו או כשהפרט "קולט" קוגניטיבית ייצוגים כאלה בלי שיהיה מודע לכך שמדובר בתוצרים של פרופיל שלו שייצרו אחרים. כך, אף על פי שהפרט מקבל לכאורה גישה למבט המתווך של האחר, הוא אינו מודע לעובדה שמדובר בתוצר של מבט כזה והוא סבור שמדובר בייצוגים מקריים. פרט המתלבט בסוגיות של הפסקת עישון או צריכת בשר עשוי לגלוש לאתרים העוסקים בגמילה מעישון או בצמחונות – והוא אינו מודע לעובדה שההצעות השיווקיות האטרקטיביות שהוא מקבל מרשת שיווק הבשר הגדולה או מחברת הסיגריות נובעות למעשה מניטור ואיסוף נתונים על אודותיו ללא ידיעתו.

במאי 2017 חשף העיתון The Australian מסמך סודי שהכניח פייסבוק ובו הציעה למפרסמים הזדמנות לפנות באופן ממוקד ל-6.4 מיליון משתמשים, חלקם בני 14 בלבד, ברעיים של חולשה פסיכולוגית כמו, למשל, כשהם מרגישים "חסרי ערך", "לא בטוחים", מתוחים", "מובסים", "חרדים" או "כישלון".⁷⁹ מעבר לניצול הציני, הקושי טמון בעובדה שדווקא אותם ייצוגים הנדמים כתואמים ביותר את ציפיותיו והעדפותיו של הפרט – במידה שאינו מודע לכך שהוא עצמו המקור לייצוגים אלה – מסייעים ליצירת רושם של מציאות טבעית והכרחית; באורח פלא הפרט מוצא בה את מקומו בקלות וללא מאמץ, כשהוא מובל להניח שהוא מתאים לעולם ולא שהעולם מתאים את עצמו אליו. גופמן ציין שאחד המנגנונים המאפשרים את המשחק ההדדי ברשמים הוא העובדה הפשוטה שלעיתים קרובות הפרט נשען על סימן למציאותו של משהו, המשמש – בהיעדר אותו משהו – כתחליף למציאות, וכי עצם הצורך שיש לצופה להסתמך על ייצוג הדברים לשם הבניה של תמונת המציאות, תמונת עולמו ותכנית חייו היא המאפשרת את יצירתו של ייצוג מטעה.⁸⁰ כך, לדוגמה, כריסטוף, במאי תכנית הריאליטי הטלוויזיונית המופע של טרומן השומר בקנאות על פרטיותו, מעניק "ריאיון נדיר" למנחה התכנית "True Talk":

Christof, let me ask you, why do you think that Truman has never come close to discovering the true nature of his world until now?

We accept the reality of the world with which we're presented. It's as simple as that.⁸¹

78 גופמן הבהיר פער אידאולוגי זה בין הממשי לייצוגו המתומרן ללא שמץ של אשליה או סנטימנטליות: "מכאן שפעילותנו כרוכה במידה רבה בדברים שבמוסר וברוח, אלא שבתור מבצעים אין לנו עניין מוסרי בדברים אלה. בתור מבצעים ניתן לומר עלינו שאנחנו סוחרים במוסר [...]". ראו גופמן, **הצגת האני בחיי היומיום**, לעיל ה"ש 53, בעמ' 212.

79 ראו Nitasha Tiku, *Get Ready for the Next Big Privacy Backlash Against Facebook*, WIRED (May 21, 2017), <https://bit.ly/2wgWgkE>.

80 שם.

81 THE TRUMAN SHOW (Paramount Pictures 1998).

כריסטוף מציין את האמת הפשוטה, שלפיה כל עוד אין חריגה צורמת מפרדיגמות מוכרות, בדרך כלל לא נטיל ספק בייצוגי המציאות שלפנינו. השפעה זו של הנרמול חלה הן על הזהות והן על העצמיות, אולם השפעתה חריפה יותר כשהיא נוגעת לעצמיות. כאשר הפרט מתומרן להאמין במציאות מסוימת, על סמך רשמים ודימויי רשמים המיוצרים לצורך כך, פעולת הרפלקסיה העצמית נשענת על ההנחה הכוזבת שלו שהוא המעצב את סיפורו ואת פרשנות סיפורו בעצמו. כזב עצמי זה מאפשר להבנות את העצמי בהתאם לציפיות ולאינטרסים הזרים לפרט, תוך מניעת כל התנגדות אפשרית מצדו.

המעטפת החיצונית של הפרט, המסכה שלו, משמשת לו גם הגנה מסוימת מפני מבט לא רצוי. לכך אולי התכוון ניטשה בדבריו "כל רוח עמוק זקוק למסכה: יתר על כן: על פני כל רוח עמוק צומחת בלי הרף מסכה, מכוחם של הפירושים המסולפים תמיד, השטחיים, הניתנים לכל מילה, לכל צעד, לכל אות-חיים הבא ממנו".⁸² גם זימל ציין את השימוש במסכה האחידה של הנורמה החברתית על ידי פרטים שאינם מעוניינים לחשוף את היחוד והרגישות של טבעם כלפי חוץ. בהימלטות אל האחידות ראה זימל את ניצחון הנפש על הטבע הנתון של הקיום, מכיוון שבכך האויב נהפך למשרת, ומה שמאיים לכפות את עצמו על האישיות מאומץ מתוך בחירה.⁸³ אולם, כאשר הדבר נעשה ללא ידיעת הפרט, לצורך קידום אינטרסים שאינם נוגעים לו בהכרח ושאינן מודע להם או שותף בקביעתם – הבעייתיות טמונה בכך שהוא מתומרן להתאים את עצמו לרמותו הפשטנית יותר וה"מאולפת" יותר. היחיד מאבד את יכולתו להבחין בין המסכה לבין עצמיותו, בין המסכה לבין מה שאת העידר קיומו היא נועדה להסתיר.

* * *

חירות אינה בהכרח היכולת להימלט מכוח, אלא היכולת לשאת ולתת בנוגע ליחסי כוח באופנים המביאים לריבוי של אופני-קיום אפשריים.⁸⁴ הנורמה המנרמלת פוגעת בחירות בכך שהיא מגבילה את טווח הפעולה האפשרי של הפרט ומצמצמת את אפשרויות השימוש שלו ביכולותיו. פרקטיקות לכריית מידע ולפרופיילינג מנרמלות את מושאי המידע באופן המאפשר שימור והגדלה של הכוח שבידי בעלי השליטה בטכנולוגיה, ובה בעת משמר או מצמצם את הכוח שבידי מושאי המידע, תוך עידודם לבצע בעילות פרקטיקות רצויות. השפעתן המנרמלת של טכנולוגיות הפרופיילינג פוגעת ביכולת ההגדרה העצמית של מושא המידע, בעיקר משום שהוא חסר ידיעה לגבי האופן שבו הוא מסווג ולגבי תוצאותיו של סיווג זה. הליכי פרופיילינג "קוראים" את הפרט כטקסט סגור ומקובע ומשפיעים על יכולתו להשתנות ולהתפתח. בכך הנרמול עשוי לצמצם את אופק האפשרויות העתידיות הטמון בפרטניציאל הייחודי של כל פרט ולפגוע בחירותו. השפעתן המנרמלת של הטכנולוגיות פוגעת בעצמיות של מושא המידע בכך שהיא מתמרנת את תהליך הרפלקסיה העצמית שלו ללא ידיעתו. מאחר שהזהות נשענת לצורך יצירתה וקיומה על יכולת הרפלקסיה העצמית של הפרט, פגיעת הנרמול בעצמיות חמורה יותר מפגיעת הנרמול בזהות.

82 ניטשה, לעיל ה"ש 73, בעמ' 52.

83 זימל "אופנה", לעיל ה"ש 23, בעמ' 272.

84 ראו, למשל, Taylor, *Normativity and Normalization*, לעיל ה"ש 25, בעמ' 45.

כאשר השפעתן של טכנולוגיות לכריית מידע ולפרופיילינג על היחיד מומשגת כנרמול המשפיע על זהותו ועצמיותו, הקשר בין פרופיילינג לפרטיות מתחוויר. הפרטיות היא המנגנון שמסדיר את יכולתו של הפרט לפתח מובן של אינדיבידואליות ולהבנות זהות עצמאית ומובחנת, כפי שאסביר בהמשך, ולפיכך פגיעה בזהות או בעצמיות היחיד היא פגיעה בפרטיותו.

ה. פרטיות וזהות

מבחינה מילולית, המונח "פרט" מציין את היחידה הקטנה ביותר, שאינה ניתנת לחלוקה, מתוך קטגוריה או קבוצה מסוימת. השימוש הלשוני במושג "פרטיות" מצביע על דבר מה, X – הפרט, במקרה זה – שמתוך סך מאפייניו נגזר שמה של תכונה (property) שהיא "היות X" או ה"Xיות" שלו. הגדרת הפרט כאיבר אחד מתוך קבוצת איברים מלמדת על הכרחיותה של הקבוצה בהגדרת הפרט; דבר מה נהפך לפרט אם ורק אם הוא מהווה את יחידת החלוקה הקטנה ביותר של קבוצה מסוימת. המחקר הסוציולוגי הכיר בכך ש"רק כשהיחידים מתגבשים למינים ולחברות נוצרים הגורמים שהסינתזה שלהם מאפשרת להבחין באינדיבידואליות כלשהי"⁸⁵.

את הצורך של הפרט לבדל ולהבחין את עצמו מתוך חברי הקבוצה שאליה הוא מנסה להתאים את עצמו כדי להשתייך, תיאר זימל כ"קיום כפול" או "חצוי" של בני האדם. קיום אחד הוא כפרט בתוך מעגל חברתי מסוים, עם ניסיון להפריד את עצמו משאר חברי המעגל, וקיום שני – כחבר באותו מעגל, עם ניסיון להדגיש את חוסר ההסכמה עם מי שאינו שייך למעגל. זימל טען שהמתח המובנה ביחסי פרט-חברה בהקשר זה מתבטא בכך שעליית האינדיבידואליזם בתוך הקבוצה באה יד ביד עם צמצומה של האינדיבידואליזם של הקבוצה ככזו.⁸⁶ החברות מכניס את הפרט לעמדה שבה הוא לכוד ועמה הוא מתעמת; "החוקי" וה'פנימי' שבין היחיד לחברה אינן שתי הגדרות הניצבות זו מול זו – אלא מאפיינות את העמדה ההומוגנית של האדם כיצור חברתי"⁸⁷.

תפיסתו של זימל, המדגישה את אופיים הדיאלקטי של יחסי הגומלין החברתיים, רואה בקיומו של האדם סינתזה של שני אפיונים העומדים בסתירה זה לזה: תפקודו כחבר, כתוצר וכרכיב של החברה ומנגד – תפקודו כישות אוטונומית המתבוננת בחייה מתוך המרכז שלה ולמען עצמה.⁸⁸ מעמדה זו נגזרת תפיסת הפרטיות כמכניזם השואף לאיזון בין מצבים שונים, בזמנים שונים, של פתיחות וסגירות של הפרט אל מול יחידת ההתייחסות החברתית. גישה דיאלקטית כזו, שאותה אימץ ופיתח הפסיכולוג החברתי ארווין אלטמן (Altman), אינה מאפיינת גישות הרואות בפרטיות רק הליך של פרישות, הסתגרות וניסיון להימנעות מגירויים, אלא היא מניחה שיש גבול גמיש בין מה שהוא "עצמי" למה שאינו עצמי, ורואה

85 גיאורג זימל **כיצד תיתכן חברה פרק "כיצד תיתכן חברה?"** 69, 79 (עמוס מוריס-דייך עורך מדעי, מרים קראוס מתרגמת, 2012) (להלן: זימל "כיצד תיתכן חברה?").

86 GEORG SIMMEL, *SOCIOLOGY: INQUIRIES INTO THE CONSTRUCTION OF SOCIAL FORMS*, 626-28 (Anthony J. Blasi et al. trans. & eds., 2009).

87 זימל "כיצד תיתכן חברה?", לעיל ה"ש 85, בעמ' 80.

88 שם.

בפרטיות את ההליך הדינמי של רגולציית גבולות בין-אישית.⁸⁹ הליך כזה כולל התאמה והתאמה-מחדש של הגבול לנוכח מצבי חיים משתנים, לנוכח שינוי במוטיבציות אישיות או קבוצתיות ולנוכח רמות התאמה שונות בין מידת הפרטיות הרצויה ליחיד לבין מידת הפרטיות שהוא מצליח להשיג בפועל.⁹⁰ מידה "אידאלית" של פרטיות היא נקודה על רצף של אינטראקציות, שבה סטייה לכל כיוון – אם לכיוון של סגירות-יתר ואם לכיוון של פתיחות-יתר – אינה רצויה לפרט.⁹¹

אלטמן ציין שלושה היבטים מרכזיים של פרטיות המנוסחים כך: ההיבט הראשון הוא היחסים שבין היחיד או קבוצת יחידים לבין האחרים, והוא עוסק בוויסות יחסי הגומלין של הפרט עם הסביבה החברתית. היבט זה כולל הליכים לקביעת הגבול בין העצמי ללא-עצמי וכן ניסיון להשיג איזון סביר בין פתיחות לבין שמירת מידע בנוגע לעצמי.⁹² ההיבט השני הוא הממשק בין העצמי לבין העולם החברתי, שבו מתקיים תהליך שאלן ווסטין (Westin) החשיב כאחת ממטרות הפרטיות: תהליך ההערכה העצמית.⁹³ זהו התהליך שבו היחיד מהרהר בחוויותיו ובניסיונותיו במטרה להגיע לאינטגרציה של חוויות וניסיונות אלה, ומתוך כך מנסה את שאיפותיו ותכניותיו לגבי העתיד. ההיבט השלישי הוא זה של הגדרה עצמית וזהות עצמית של היחיד.⁹⁴ על הפרט להבין ולהבין-מחדש אילו מאפיינים מבחינים אותו משאר הקבוצה ואילו מאפיינים "משייכים אותו אל" או "מזהים אותו עם" קבוצה מסוימת. כשם שהדגיש אלטמן, פעולות ההכללה או ההדרה עצמן אינן החלק המרכזי בתהליך; עצם היכולת לשלוט ברגולציית הגבולות היא החיונית להגדרה עצמית.⁹⁵ לטענת אלטמן, וזהות אישית היא המטרה האולטימטיבית של רגולציית פרטיות.⁹⁶

הגדרת הפרטיות כמנגנון לוויסות של גבולות העצמי, שבין השאר משמש להבחנת האינדיבידואל מסביבתו, מסייעת להבין מדוע הפרטיות נחשבת לזכות האינדיבידואלית בה"א הידיעה. מתוך כך גם מתברר מדוע נולד הצורך המודרני לניסוח של הפרטיות כזכות משפטית מובחנת. לשיח בנוגע לעצמיות ולאינדיבידואליות יש היבט מודרני מובחן – ולא

89 Irwin Altman, *Privacy: A Conceptual Analysis*, 8(1) ENVIRON. BEHAV. 7, 12-13 (1976). אלטמן ציין שגם תפיסתו שלו את הפרטיות, וכן תפיסתו של אלן ווסטין, נשענות על ניסוחיו של זימל, שם, בעמ' 9. גישה זו של אלטמן לפרטיות זכתה בשנים האחרונות לעיון מחודש. ראו, למשל, JULIE E. COHEN, CONFIGURING THE NETWORKED SELF: LAW, CODE, AND THE HILDEBRANDT, *Defining Profiling*; PLAY OF EVERYDAY PRACTICE 131 (2012), לעיל ה"ש 14, בעמ' 312.

90 Altman, שם, בעמ' 23.
91 שם, בעמ' 12. תפיסה זו של פרטיות תואמת תובנות משרה המחקר הפסיכואנליטי לגבי הדינמיות של גבולות וחשיבותם עבור התפתחות העצמי האנושי ועבור יכולתו לבנות זהות עצמית לכידה. ראו, למשל, ד.ו. ויניקוט **משחק ומציאות** (יוסי מילוא מתרגם, 1995); ד.ו. ויניקוט **עצמי אמיתי, עצמי כוזב** (עמנואל ברמן עורך, 2009).

92 Altman, לעיל ה"ש 89, בעמ' 24.

93 ALAN F. WESTIN, *PRIVACY AND FREEDOM* 36-37 (1967).

94 Altman, לעיל ה"ש 89, בעמ' 23.

95 שם, בעמ' 26.

96 שם.

רק בגלל המשקל הקוגניטיבי והמוסרי הגדל והולך שניתן לסוגיות הנוגעות לעצמי ולזהות-עצמית, אלא בעיקר בגלל האופן שבו הפכה המודרניות את הזהות לבעיה. המודרניות הביאה לשבירה – ולכל הפחות לצמצום ניכר – של כל סכמות הזהות "חובקות הכול" שקדמו לה והסתמכו, למשל, על מוצא גנטי או על שיוך למדינת לאום.⁹⁷ האינדיבידואליזם, שאותו הציג טיילור כאחת משלוש "מועקות המודרניות", קורא לאדם למצוא את הדגם שלפיו יחיה את חייו – בתוכו פנימה.⁹⁸ טיילור הדגיש כי הנקודה החשובה בנוגע לזהות הנוצרת בתוך האדם נעוצה בכך שהיא אינה נהנית מאותה הכרה א-פריורית שהייתה מנת חלקה של הזהות שנגזרה בעבר מקטגוריות חברתיות מוסכמות ומוכנות מאליהן. הפרט יכול לזכות בהכרה כזו באמצעות יחסי גומלין עם סביבתו, אך הוא גם עשוי להיכשל ולא לזכות בה. כפי שטען טיילור, "לא הצורך בהכרה הוא שנולד עם העידן המודרני, אלא התנאים לכך שלא נזכה בה".⁹⁹

בסוף המאה השמונה-עשרה החל מושג ה"אני", שייצג את האישיות הנפשית של האדם, להיבנות כמושג מרכזי; "הדרישה לאינדיבידואליות ולהגשמת האני הטהור נעשתה לציווי מוסרי מוחלט ואפילו למטרה מטאפיזית עולמית".¹⁰⁰ כדי לאפשר לאותו אינדיבידואל אידאלי לגלות ולהגשים את הפוטנציאל הטמון בו נדרשו מוסדות חברתיים למיניהם, בהם גם המשפט, לעצב מסגרות חדשות שיעניקו הגנה לפרט ולתנאי הגילוי העצמי וההגשמה העצמית שלו. זכויות אדם הן חלק מרשת ההגנה הזו; אחת הזכויות החדשות ביותר במשפחת זכויות זו היא הזכות לפרטיות. זכות זו התגבשה בד בבד עם היווצרות מושג הזהות האינדיבידואלית המודרנית ומלכתחילה, ובאופן מובנה, נועדה לספק הגנה משפטית אל נוכח הפעתם של איומים חדשים על זהות זו ועל התנאים ליצירתה. במאמרם של וורן וברנדייס (Warren & Brandeis) מ-1890 כבר הונחה התשתית להבנת המתאם שבין פרטיות לזהות: בין השאר התייחסו הכותבים אל הזכות לפרטיות כאל זכות ל-"inviolable personality".¹⁰¹ מלכתחילה נועדה הזכות לפרטיות להגן על פעולתו של מנגנון הפרטיות, המשמש להגדרת הגבול שבין הפרט לעולם. כאשר הפרט מסוגל לקבוע מתי ייפתחו גבולות העצמי לעבר העולם ותתאפשר אינטראקציה עם האחרים ומתי יישאר העולם מחוץ לגבולות העצמי, הוא מסוגל להבנות זהות עצמאית ומובחנת. הזכות לפרטיות מגנה על רגולציית הגבולות הזו של הפרט, בין השאר כדי לאפשר לו את המלאכה המתמשכת של יצירת זהותו האישית. לכן היא המנגנון המשפטי ההולם להתמודדות עם האתגרים הכרוכים בכריית מידע ובפרופיילינג.

Craig Calhoun, *Social Theory and the Politics of Identity*, in SOCIAL THEORY AND THE POLITICS OF IDENTITY 9, 10-11 (Craig Calhoun ed., 1994) 97

טיילור מועקת המודרניות, לעיל ה"ש 55, בעמ' 29-23. 98

שם, בעמ' 37-35. 99

גיאורג זימל כיצד תיתכן חברה פרק "הקונפליקט של התרבות המודרנית" 153, 156 (עמוס מוריס-רייך עורך מדעי, מרים קראוס מתרגמת, 2012). 100

Samuel D. Warren & Louis D. Brandeis, *The Right to Privacy*, 4 HARV. L. REV. 193, 205 (1890) 101

1. סיכום

תוכנה המהותי של הביקורת הרווחת על מושג הנרמול הוא שהמושג רחב מדי ולכן חסר כוח תיאורי; לא כל נורמה חברתית היא חלק מטכניקות של נרמול או נורמציה.¹⁰² כל פרט נמצא בעמדה שבה הוא אינו רק "מנורמל" אלא גם "מנרמל" – כשהוא מלמד, מחנך או משכנע; כל "סוכן נרמול" כזה משמש צינור להעברת נורמות מקובלות שהוא עצמו הפנים בעקבות השפעתן המנרמלת של דמויות משמעותיות בחייו. הביקורת מצביעה על קושי אמתי להכריע מתי תיחשב פעולה של נורמה ל"נרמול" לא רצוי ומתי נראה את העברת הנורמה לפרט כפעולה הכרחית המאפשרת לפרט להסתגל לסביבתו, להרחיב את טווח אפשרויות השימוש שלו ביכולותיו ובכך את טווח הפעולה האפשרי שלו – כלומר את חירותו.

נרמול באמצעות פעולות יום-יומיות פשוטות כמו שימוש במנוע חיפוש או ביקור בחנות ספרים מקוונת עשוי להיראות כחלק רע, קטן והכרחי, בפרקטיקות שבאופן כללי נחזות כמועילות חברתית. עם זאת, יש לזכור שהדוגמאות נועדו להסביר את מנגנוני הפעולה הבסיסיים – הן זה הטכנולוגי והן זה של הנרמול – ולא למצות את תיאור המופעים שלהם. ככל שהמנגנון משמש במידה גוברת והולכת בקמפיינים של בחירות פוליטיות או בקריאה בעיתון מקוון, הנרמול הנובע מכריית מידע ומפרופילינג עלול לאיים על הרבה יותר מהעדפה של פרט לרכוש שניצל תירס או שניצלוני תירס. פייסבוק הודתה שבמערכת הבחירות האמריקנית ב-2016 צפו 150 מיליון אמריקנים במודעות שמימנה מוסקבה. הדבר התאפשר בזכות אופן הפעולה של פייסבוק, שהאלגוריתם שלה מעוצב כדי "למקסם מעורבות"; האלגוריתם מפנה למשתמש את המידע "שלבסברתו" וגביר סיכוי לאינטראקציה עם המשתמש.¹⁰³ דוגמאות כאלה מצביעות על כוחו של הנרמול כתוצאה מכריית מידע ומפרופילינג לאיים על תנאי היסוד לקיומה של חברה דמוקרטית ליברלית.

הפרטיות מגנה על משהו רחב יותר מהזהות האישית; היא מגנה על הפוטנציאלים העתידיים של הפרט שהם ליבת פרטיותו. פוטנציאלים עתידיים אלה מאפשרים את חירות הפעולה של היחיד. לכן, חשיבותה הפוליטית הגדולה ביותר של הפרטיות נוגעת לקשר שלה לחירות האנושית, שהיא עצם היכולת להתחיל משהו חדש בעולם ובמילים אחרות: לפעול באופן פוליטי. לתאוריה הנרטיבית של הזהות יש ממד פוליטי: הפעולה, שהיא הפעילות הפוליטית המובהקת, היא המייצרת סיפורים.¹⁰⁴ לטענת חנה ארנדט, העובדה שאנו יכולים לספר כל מהלך חיים כסיפור בעל התחלה וסוף היא "התנאי הקדם-פוליטי והקדם-היסטורי של

102 או בניסוח של פוקו: "You know better than me the unfortunate fate of this word: 'normalization'. What is not normalization? I normalize, you normalize, and so on."

ראו FOUCAULT, SECURITY, TERRITORY, POPULATION, לעיל ה"ש 28, בעמ' 56. אמנם לחוק הנגזר מנורמה עשוי להיות אפקט מנרמל, אך בעניין זה הבהיר פוקו מפורשות שהנורמה הקלזניאנית – הפנימית לחוק ואפילו מכוננת אותו – אינה מושא כוונתו כשהוא דן בנרמול; שם. יתר על כן, הוא הצביע על כך שאחד המאפיינים של הנרמול שבו הוא דן הוא עצם היותו "מעל לחוק" או מחוץ לחוק, באופנים שלעתיים אף חותרים תחת החוק.

103 ראו Jonathan Freedland, *From Peppa Pig to Trump, The Web is Shaping Us. It's Time We Fought Back*, THE GUARDIAN (Nov. 17, 2017), <https://bit.ly/2mCFKJs>

104 ארנדט, לעיל ה"ש 71, בעמ' 37.

ההיסטוריה, והסיבה לכך שההיסטוריה נעשית בסופו של דבר 'ספר הסיפורים של האנושות' היא שגם החיים וגם ההיסטוריה הם תוצאה של פעולה.¹⁰⁵ מאחר שהשמעות של כל סיפור יכולה להתגלות במלואה רק לאחר שהוא מגיע לסימו, הפעולה מתגלה במלואה רק למי שמשקיף אחורה – מספר הסיפור או ההיסטוריון: מה שמספר הסיפורים מגולל סמוי בהכרח מהפועל עצמו, לפחות כל עוד הוא בעיצומה של הפעולה או נתון להשלכותיה.¹⁰⁶ כך, אף על פי שסיפורים הם התוצאות הבלתי-נמנעות של פעולה, מספר הסיפורים – ולא השחקן הפועל – הוא שתופס את הסיפור ו"עושה" אותו.¹⁰⁷

כוחו של מספר הסיפור לעצב את סיפור המעשה מבהיר חלק מהשלכותיו הפוליטיות של חוסר הסימטריה בין מושאי מידע לבין מייצרי הפרופילים שלהם. בעלי השליטה במידע זוכים בפריבילגיה ובכוח לעצב את סיפורי המעשה או ההיסטוריה של בני האדם הפועלים. עיצוב הסיפור נעשה לעתים קרובות באופן מעורר הסמוי מעיני הפרט מושא הסיפור, דבר שהופך את מעצבי הסיפור ל"יד הנעלמה" המכתיבה את סדר היום החברתי והפוליטי שלה למושאי המידע. עם הזמן, התנהגויות נורמטיביות כבר לא נתפסות כפי שהן – נורמות רווחות ותו לא – אלא כעניין "נורמלי" – כלומר בלתי-נמנע. נורמות כאלה אינן רק מעכבות ניתוח ביקורתי. ככל שהן נתפסות כ"טבעיות", הן מעכבות את ההכרה שפעילות ביקורתית נחוצה או אפשרית בכלל, ובכך מנציחות את יחסי הכוח שהנורמה מכוננת ונותנת להם לגיטימציה.

105 שם, בעמ' 217-218.

106 שם, בעמ' 225.

107 שם, בעמ' 225-226. לטענת ארנדט, עובדה זו מצביעה על אופייה הפוליטי של ההיסטוריה ועל כך שהפילוסופיות של ההיסטוריה הן בהכרח "פילוסופיות פוליטיות במסווה". שם, בעמ' 218-219.